

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

Фонд Східна Європа

ЛАБОРАТОРІЯ
ЗАКОНОДАВЧИХ
ІНІЦІАТИВ
www.parlament.org.ua

Методичні рекомендації

для вчителів загальноосвітньої школи
з питань висвітлення тем (модулів)
*«Виборчий процес», «Політична система в Україні:
участь громадян», «Законодавство для молоді»
і «Молодь в урядових програмах»*
як складових громадянської
освіти

Укладач: Н. А. Амельченко

Київ 2017

УДК

Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах, протокол № 7 від 22 лютого 2010 року, лист Інституту модернізації змісту освіти № 21.1/12-Г-452 від 26.07.2017 року.

Рецензенти:

Голубєва М. О. – к. пед. наук, доцент кафедри психології та педагогіки Національного університету «Києво-Могилянська академія»;

Горбачов С. В. – директор спеціалізованої школи I-III ступенів № 148 імені І. Багряного з поглибленим вивченням української мови та літератури Києва;

Зорнік Т. Є. – учитель історії та правознавства Коростишівської гуманітарної гімназії № 5 ім. Т. Г. Шевченка, вчитель-методист, відмінник освіти;

Клименко Н. – доцент кафедри методики суспільно-гуманітарної освіти та виховання ІППО КУ імені Бориса Грінченка.

Методичні рекомендації для вчителів загальноосвітньої школи з питань висвітлення тем (модулів) «Виборчий процес», «Політична система в Україні: участь громадян», «Законодавство для молоді» і «Молодь в урядових програмах» як складових громадянської освіти / [Уклад. Н. А. Амельченко]; – Київ, 2017. – 88 с.

На основі проведеного дослідження присвяченого аналізу навчальних програм та підручників, затверджених МОН на предмет висвітлення тематики громадянського суспільства та політичної системи України розроблені 4 модулі з курсу «Громадянська освіта»: «Виборчий процес», «Політична система в Україні: участь громадян», «Законодавство для молоді» і «Молодь в урядових програмах» та запропоновані інтерактивні методи навчання у громадянській освіті такі як «мозковий штурм», дискусія, рольові ігри, дебати, метод акваріуму.

Методичні рекомендації для вчителів загальноосвітньої школи з питань висвітлення тем (модулів) «Виборчий процес», «Політична система в Україні: участь громадян», «Законодавство для молоді» і «Молодь в урядових програмах» як складових громадянської освіти є частиною проекту, що його реалізує Лабораторія законодавчих ініціатив в рамках Програми USAID «РАДА: відповідальність, підзвітність, демократичне парламентське представництво», що виконується Фондом Східна Європа.

© Амельченко Н. А., 2017

© Лабораторія законодавчих ініціатив та автори досліджень, 2017

Зміст

Частина 1. Зміст громадянської освіти

Поняття «громадянська освіта»

Зміст громадянської освіти

Змістовна структура громадянської освіти

Освіта з прав людини

Громадянські права і свободи

Результати громадянської освіти

Знання та розуміння

Навички

Ставлення, погляди та цінності

Включення модулів громадянської освіти у навчальний процес

Структура модуля громадянської освіти

Опис модулів з курсу «Громадянська освіта»

Модуль «Виборчий процес»

Модуль «Політична система в Україні: участь громадян»

Модуль «Законодавство для молоді»

Модуль «Молодь в урядових програмах»

Частина 2. Інтерактивні методи навчання у громадянській освіті

«Мозковий штурм»

Основні принципи проведення мозкового штурму

Мозковий штурм для модуля «Виборчий процес»

Дискусія

Етапи проведення дискусії

Дискусії для модулів «Законодавство для молоді»

та «Молодь в урядових програмах»

Дискусія для модулів «Політична система в Україні: роль громадян»

і «Виборчий процес»

Метод акваріуму

Пріоритетність

Метод «діамантового» ранжування

Метод «драбинного» ранжування

Рольові ігри

Необхідні етапи рольової гри

Необхідні складові сценарію рольової гри

Складності в організації і проведенні рольової гри

Рольова гра «Вибори Президента України»

для модулів «Виборчий процес»

Рольова гра «Агора: Демократична процедура прийняття закону

у Верховній Раді України» для модулів «Виборчий процес»,

«Політична система України: участь громадян»,

«Законодавство для молоді»

Дебати

Дебати для модулів «Законодавство для молоді»

і «Молодь в урядових програмах»

Література та інформаційні ресурси

Додатки

Частина 1

Зміст громадянської освіти

Впровадження громадянської освіти в середній школі є необхідною умовою успішної демократизації суспільства.

Громадянська освіта вводить особистість в систему прав і обов'язків, формує досвід діяльності в рамках правової держави і демократичних суспільних інститутів. Громадянська освіта виховує у людини моральну відповідальність за життєвий простір інших людей, чутливість до порушень прав і свобод громадян, тобто формує те, що називається громадянськістю.

Громадянськість – не просто пасивна приналежність до певної держави, і не лише знання прав і свобод індивіда, принципів побудови демократичних політичних інститутів тощо. Насамперед, це вміння діяти за демократичними законами, відстоювати права і свободи громадян, вибудовувати суспільні відносини на основі демократичних прав і свобод в умовах розбудови громадянського суспільства, тобто бути активним громадянином.

У процесі громадянської освіти важливо формувати не тільки усвідомлення своєї єдності з певною нацією, національною історією, державою, а, насамперед, активну демократичну громадянську ідентичність. Тобто – участь у розбудові громадянського суспільства і демократичних інститутів.

Демократична громадянська ідентичність ґрунтується на визнанні рівності всіх громадян перед законом незалежно від їхнього етнічного походження, майнового стану, кольору шкіри тощо, що передбачає виховання толерантності.

Попередній аналіз підручників для молодших школярів «Я і Україна», підручників з історії і української літератури для всіх класів

середньої школи показав, що в них переважає традиційний образ нації, коли нація розглядається як *етнічна, а не політична спільнота*. А це, на нашу думку, не дозволяє вчителям використовувати ці підручники у вихованні громадянських чеснот*.

Актуальність проблеми формування активної громадянської ідентичності обумовлена особливостями економічної, соціально-політичної і культурної ситуації в Україні.

Ці особливості зумовлені слабкістю і неусталеністю демократичних інститутів, наявністю ціннісних розбіжностей різних регіонів України, зростанням самосвідомості різних національних меншин і етнічних груп і посиленням поліетнічності та полікультурності українського суспільства.

Вказані чинники обумовлюють підвищену увагу освітньої спільноти та освітніх інститутів до формування толерантності і здатності школярів до демократичної участі у політичних процесах в країні.

Громадянську ідентичність потрібно відрізнити від етнічної і національної ідентичності. Поняття громадянської ідентичності може бути рівнозначно поняттю національної ідентичності тільки тоді, коли *нація розглядається як громадянська спільнота*, що поєднується спільними правовими нормами і політичними інститутами, виступає як *демос, а не етнос*.

Коли ж нація розглядається як етнічна спільнота, яку можна визначити як «етніцистську», із спільним походженням та історією, мовою і культурою, то таке значення не збігається з громадянською ідентичністю. І тоді прив'язка прав і свобод громадян до етносу, а не до демосу призводить до дискримінації інших етнічних спільнот і національних меншин.

Тому в демократичному суспільстві громадянська ідентичність повинна формуватися у формі визнання рівних прав і свобод громадян, в тому числі, і права на визнання та, навіть, вибір своєї етнічної і національної, культурно-мовної ідентичності.

Саме тому демократична за своїм змістом громадянська освіта не може зводитися до формування тільки патріотизму і любові до своєї

* Амельченко Н.А. Аналіз сучасних навчальних програм щодо громадянської освіти та політичної системи України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://parlament.org.ua/2017/09/11/analiz-suchasnyh-navchalnyh-program-shhodo-gromadyanskoyi-osvity-ta-politychnoyi-systemy-ukrayiny/>

Батьківщини, а передбачає виховання громадян, що мають різні національні, етнічні, культурні тощо цінності, на основі спільних демократичних інститутів і цінностей.

Поняття «громадянська освіта»

Уряд України в таких документах, як Концепція Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки та проект Концепції розвитку освіти до 2025 року*, визнає пріоритетність громадянської освіти.

Так, в Концепції програми «Молодь України» формування громадянськості і патріотизму визначається пріоритетним напрямком молодіжної політики, а в проекті Концепції розвитку освіти змістом гуманітарної і суспільнознавчої освіти визнається громадянське виховання.

До розробки стратегій, програм і підручників з громадянської освіти долучилися і українські науковці і вчителі. За підтримки зарубіжних партнерів в Україні тільки починаючи з 2000 року було проведено декілька якісних досліджень стану громадянської освіти в Україні та її впровадження в середню освіту**. МОН України розробив Концепцію громадянської освіти в Україні, яка була подана на публічне обговорення в 2012 році. Аналіз Концепції показав невизначеність змісту громадянської освіти в цьому урядовому документі.

Важливість громадянської освіти також відзначена у *Концепції нової української школи*, яку наразі активно обговорює суспільство та педагогічна спільнота. В реалізації компетентнісного підходу до освіти, серед ключових компетенцій, якими має володіти випускник, окремо визначено *соціальні і громадянські компетентності* – усі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, на роботі. Уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів.

* http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/project_30102014.doc

** Амельченко Н. А. Аналіз сучасних навчальних програм щодо громадянської освіти та політичної системи України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://parlament.org.ua/2017/09/11/analiz-suchasnyh-navchalnyh-program-shhodo-gromadyanskoyi-osvity-ta-politychnoyi-systemy-ukrayiny/>

Зміст громадянської освіти

Розвиток громадянської освіти і виховання в світі почалося з Всесвітньої конференції з прав людини в 1993 р., на якій Генеральною Асамблеєю ООН період з 1994 по 2004 рр. було проголошено десятиліттям освіти в галузі прав людини. У 2004 р. була розроблена Всесвітня програма освіти в галузі прав людини, в якій зміст цього напрямку освіти визначається як «зусилля з навчання, розповсюдження та інформування, що спрямовані на створення всезагальної культури прав людини шляхом прищеплення знань і навичок, які спрямовані на:

- ◆ зміцнення поваги до прав людини та основних свобод;
- ◆ всебічний розвиток людської особистості і почуття людської гідності;
- ◆ сприяння взаєморозумінню, терпимості, рівності статей і дружбі між всіма націями, корінними народами і расовими, національними, етнічними, релігійними і мовними групами;
- ◆ забезпечення для всіх людей можливості ефективно брати участь у житті вільного суспільства;
- ◆ сприяння акціям ООН, спрямованим на підтримку миру».

В цій програмі освіта в галузі прав людини тісно пов'язувалася з формуванням активного громадянства. У документах Ради Європи, присвячених освіті з прав і свобод людини, ці компоненти органічно поєдналися.

У Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і освіти в галузі прав людини і прийнятій Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи з впровадження громадянського навчання і виховання в школах стверджується:

«Освіта для демократичного громадянства і освіта з прав людини тісно взаємопов'язані і взаємно доповнюють одна одну. Вони відрізняються за тематикою та обсягом, а не завданнями і практикою. Освіта для демократичного громадянства зосереджується в основному на демократичному праві і обов'язках та активній участі щодо цивільних, політичних, соціальних, економічних, правових і культурних сфер життя суспільства, в той час як освіта з прав людини пов'язана з більш широким спектром прав людини та свобод в кожному аспекті життя людей».

Тому громадянською освітою ми називаємо освіту і виховання активного демократичного громадянства і освіти з прав людини в кожній царині життя суспільства.

Змістовна структура громадянської освіти

Громадянська освіта складається з двох компонентів: освіта з прав людини і громадянські права та свободи.

Освіта з прав людини

Цей компонент включає тематику з фундаментальних, громадянських, соціальних і культурних прав і свобод людини.

Чому фундаментальні права людини називають також і свободами? Тому що право на життя, право на власність і право на свої переконання одночасно є свободою розпоряджатися своїм життям, своєю законною власністю і свободою совісті. Твоя свобода не є необмеженою. Вона обмежується, якщо порушуєш такі ж самі права та свободи іншої людини. Тобто права і свободи є універсальними.

Для наочності складемо таблицю поколінь прав і свобод, визначених європейськими країнами. Перелік прав і свобод наведено з урахуванням їхнього розвитку і засновано на таких міжнародних документах:

- ◆ Загальна декларація прав людини ООН (1948);
- ◆ Європейська конвенція з прав людини та основоположних свобод людини (1950);
- ◆ Європейська хартія регіональних мов і мов меншин (1992);
- ◆ Рамкова конвенція про захист національних меншин (1995);
- ◆ Європейська соціальна хартія (1996);
- ◆ Конвенція про права дитини ООН (1989);
- ◆ Хартія фундаментальних прав Європейського Союзу (2007).

Покоління прав і свобод індивіда, прийняті в Європі

I покоління прав і свобод. Фундаментальні права і свободи

Право на життя, приватну власність, свободу совісті, заборону катування і такого поводження з людьми, що принижує їхню гідність, право на цілісність особистості та її недоторканість, заборона рабства і торгівлі людьми, заборона смертної кари і страти, заборона дискримінації у користуванні правами і свободами за такими ознаками: стать, національне та соціальне походження, раса, колір шкіри, мова, релігія, політичні та інші переконання.

II покоління прав і свобод. Громадянські права і свободи

Право на свободу об'єднання з іншими громадянами для захисту своїх інтересів і прав, свобода думки і висловлювань, право обирати і бути обраними в органи влади, право на зібрання і мітинги для відстоювання своїх інтересів, прав і свобод, право на справедливий, незалежний суд, ефективний юридичний захист, заборона покарання без судочинства.

III покоління прав і свобод. Соціальні права і свободи

Право на працю та належні її умови, право на вільне обрання професії та місця проживання, право на житло, охорону здоров'я, освіту, соціальне забезпечення, право дітей, підлітків, жінок, осіб з інвалідністю тощо на особливий соціальний захист, право на екологічну безпеку.

IV покоління прав і свобод. Культурні права і свободи

Заборона дискримінації у користуванні правами і свободами за такими ознаками: стать, національне та соціальне походження, раса, колір шкіри, мова, релігія, політичні та інші переконання, захист регіональних мов та мов національних меншин, право меншин на збереження своєї культурної самобутності.

Як можна реалізувати своє право на життя, на освіту, на свободу від дискримінації за кольором шкіри і переконаннями та інші права, якщо інші люди і держава їх порушує? Тільки через реалізацію громадянських прав і свобод. Коли в тебе немає права на свободу слова – ти не можеш реалізувати свободу совісті. Коли ти не маєш прав захищати свої інтереси, об'єднуючись з іншими громадянами, – ти не можеш реалізувати і захистити своє право на освіту. Тобто громадянські права і свободи є гарантією реалізації всіх інших прав і свобод.

Громадянські права і свободи

Другий елемент громадянської освіти, «Освіта для демократичного громадянства», зосереджується на тематиці громадянських прав і свобод, без яких неможливо реалізувати і захистити ані фундаментальні, ані соціальні, ані культурні права і свободи.

Мета громадянської освіти полягає у формуванні активного громадянства.

Пасивне громадянство позначає формальну приналежність певній державі, активне громадянство можливе тільки в демократичному суспільстві і полягає в активній участі людей у контролі над владою за рахунок активної громадянської позиції і участі в громадських організаціях і рухах.

Ця мета реалізується через такі завдання:

- 1 Формування знань про основні права і свободи на основі вивчення їхнього змісту, поколінь прав і свобод і стану їхнього дотримання в Україні.
- 2 Формування демократичних цінностей як ставлення до політичних інститутів, прав і свобод інших громадян.
- 3 Формування навичок та вмінь застосовувати знання на практиці.

Правові норми є обов'язковими для виконання й їхня обов'язковість тримається на примусі державних інститутів (міліції, судової влади, виправних установ тощо). Невиконання або порушення правових норм викликає державні санкції.

А цінності індивіди можуть вільно обирати як власні життєві прагнення, кредо і переконання, які не потребують примусу з боку держави.

Відмінність цінностей від правових норм не означає, що право не може стати цінністю. Ядром європейських цінностей є права і свободи кожного індивіда і рівність усіх перед законом.

Перетворення правових норм на цінності означає, що виконання цих норм стає моєю життєвою орієнтацією, що я в своїй діяльності не обходжу закон, а борюся за його виконання, виступаю за те, щоб всі громадяни, незалежно від їхнього статусу і майнового стану, виконували закони. Не релігійні погляди і не ідеологічні переконання стали спільними цінностями для європейців, а саме фундаментальні права і свободи кожного індивіда.

Чи дають європейці хабарі чиновникам, щоб ті виконали законні вимоги? Ні, європейці звертаються до суду. На жаль, наша судова система побудована на корупції, оскільки ні наші можновладці, ні громадяни не приймають цінності прав і свобод як свою життєву позицію.

Результати громадянської освіти

В посібнику Ради Європи з громадянської освіти «Компас» результати громадянської освіти визначено в такий спосіб:

Знання та розуміння

- ◆ Такі ключові концепції, як: свобода, справедливість, рівність, людська гідність, відсутність дискримінації, демократія, універсальність, права, обов'язки, взаємозалежність та солідарність.
- ◆ Думка про те, що права людини створюють умови для поведінки у рамках переговорів і домовленостей в родині, школі, суспільстві і взагалі у світі.
- ◆ Роль прав людини, їхня спрямованість у минулому та майбутньому в особистому житті, житті суспільства та інших людей в усьому світі.
- ◆ Різниця та взаємозв'язок між громадянськими/політичними та соціальними/економічними правами.

- ◆ Місцеві, національні, міжнародні органи, недержавні організації, приватні особи, які працюють заради підтримки та захисту прав людини.
- ◆ Різні погляди на права людини та досвід різних суспільств і різноманітних груп в одному суспільстві, різноманітні джерела права – у тому числі релігійні, моральні та юридичні.
- ◆ Основні соціальні зміни, історичні події та причини, які призвели до визнання прав людини.
- ◆ Права, визнані у більшості міжнародних документів, які існують для здійснення захисту прав людини, а саме: Загальна декларація ООН з прав людини, Конвенція ООН про права дитини, Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.
- ◆ Права людини, реалізація яких забезпечується національними або державними конституціями та законами і органами, відповідальними за їхній моніторинг на національному рівні.

Навички

- ◆ Активне слухання та спілкування: вміння слухати інші точки зору, захищати особисті права та права інших людей.
- ◆ Критичне мислення: вміння знаходити відповідну інформацію, критично оцінювати факти, остерігатися упереджень та необ'єктивності, виявляти форми маніпулювання, приймати рішення на основі мотивованих суджень.
- ◆ Вміння співпрацювати і позитивно вирішувати конфлікти.
- ◆ Вміння брати участь та організовувати соціальні групи.
- ◆ Вміння розпізнавати порушення прав людини.
- ◆ Сприяти та захищати права людини як на місцевому рівні, так і в усьому світі.

Ставлення, погляди та цінності

- ◆ Відповідальність за свої дії, прагнення особистого розвитку та соціальних змін.
- ◆ Допитливість, об'єктивність та повага до відмінностей.
- ◆ Співчуття та солідарність з іншими, прагнення підтримувати тих, чий права людини знаходяться під загрозою.
- ◆ Почуття людської гідності, самоповаги та поваги до інших, незалежно від соціальних, культурних, мовних або релігійних відмінностей.
- ◆ Почуття справедливості, бажання працювати на користь ідеалів фундаментальних прав людини, рівності та поваги до відмінностей.

Враховуючи відсутність матеріальних і кадрових ресурсів для впровадження обов'язкового курсу з громадянської освіти в Україні, пропонуємо підсилити громадянську складову суспільствознавчої освіти в середній школі шляхом:

- ◆ введення певних тем (модулів) у вже наявні дисципліни;
- ◆ розробки інтерактивних методів їхнього викладання.

Мета такого впровадження полягає, насамперед, у посиленні такої складової громадянської освіти як підвищення рівня знань та виховання демократичної громадянськості.

Включення модулів громадянської освіти у навчальний процес

Оскільки компоненти громадянської освіти поки що недостатньо представлені в наявних навчальних курсах, то методичні рекомендації зосереджуються саме на проблематиці формування демократичного громадянства і використання інтерактивних методів навчання*.

Для практичного включення у навчальний процес окремих класів пропонуються такі модулі:

Клас	Модуль
9	«Виборчий процес»
10	«Політична система в Україні: участь громадян»
11	«Законодавство для молоді»
11 (12)	«Молодь в урядових програмах»

Викладання теми «Виборчий процес» можна забезпечити за рахунок тих годин курсу «Правознавство» для 9 класу, які виділені на розділ «Твоя подорож у світ юридичних професій» (на громадянську освіту теж виділений тільки один розділ, що незрівнянно мало, враховуючи її значимість).

Викладання теми «Політична система в Україні: участь громадян» можна включити в курс правознавства для 10 класу в частину третю, оскільки вона містить правовий аналіз політичної системи України.

Викладання модулів «Законодавство для молоді» і «Молодь в урядових програмах» можна включити в дисципліну «Людина і світ» у теми II, III, VII, VIII і X, оскільки в них містяться окремі аспекти вищезазначених модулів. Ці модулі додадуть проблематику участі молоді в демократичних процесах, що майже відсутня в дисципліні «Людина і світ».

* Амельченко Н.А. Аналіз сучасних навчальних програм щодо громадянської освіти та політичної системи України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://parliament.org.ua/2017/09/11/analiz-suchasnyh-navchalnyh-program-shhodo-gromadyanskoyi-osvity-ta-politychnoyi-systemy-ukrayiny/>

Структура модуля громадянської освіти

Теоретична частина (2 години): протягом першої години вчитель викладає певний матеріал за вказаними темами, далі – опитування учнів.

- ◆ Контрольні питання вважаються підсумковими на другому уроці, бо вони конкретизують матеріал і готують учнів до участі у рольовій грі, мозковому штурмі або в інших формах інтерактивного навчання.
- ◆ Практична частина (2 години): інтерактивне засвоєння матеріалу в різних формах комунікації і дій учнів.
- ◆ Список обов'язкової літератури для учнів, яка потрібна для підготовки відповідей на контрольні питання та участі у рольових іграх, дебатах, мозкових штурмах і т. п.

Опис модулів з курсу «Громадянська освіта»

Модуль «Виборчий процес»

Теоретична частина

Суб'єкти виборчого процесу: виборці, спостерігачі, територіальні і центральні виборчі комісії. Характеристики демократичних виборів (всезагальність, прозорість, таємність). Європейський досвід боротьби за право обирати та бути обраним. Особливості пропорційної, мажоритарної та змішаної виборчої системи. Права і обов'язки виборця. Типові для України способи порушень виборчого права. Адміністративний ресурс. «Брудні» виборчі технології. Поведінка виборця: раціональна та нераціональна. Критерії раціонального вибору влади.

Контрольні питання

- ◆ Які функції учасників виборчого процесу?
- ◆ Які недоліки виборчої системи в Україні ви можете назвати?
- ◆ Які ви знаєте європейські рухи за рівні виборчі права?
- ◆ Чим би ви керувалися на парламентських або президентських виборах: іміджем керівника партії, програмою партії, заявами членів партії, результатами їхньої попередньої парламентської діяльності, їхніми діями на захист національних інтересів, захистом ними прав і свобод людини, особистими симпатіями тощо?
- ◆ Що означає раціональний вибір президента або депутата?

Практична частина

Представлена у другій частині рекомендацій мозковим штурмом, дискусією і рольовою грою, але викладач може обрати й інші інтерактивні методи.

Обов'язкова література

- 1 Правознавство: практ. курс: 9 кл.: підручник / О. І. Пометун, Т. О. Ремех. – К.: Літера ЛТД, 2011. – 191, [1] с.: іл. (Розділ 2, тема 10).
- 2 Закон України від 05.03.1999 р. № 474-XIV «Про вибори Президента України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/474-14>

Модуль «Політична система в Україні: участь громадян»

Теоретична частина

Права і свободи громадян, задекларовані в Конституції України. Причини порушення та дискримінації прав і свобод. Корупція та її форми. Заходи боротьби з корупцією української влади і окремих громадян. Підданство і громадянство. Громадянське суспільство. Рівність прав і свобод громадян. Пасивне та активне громадянство. Демократичне громадянство як залученість громадян до вирішення суспільних проблем. Дискримінація в реалізації права громадянства. Набуття громадянства в Україні. Національність, етнічність і громадянство.

Контрольні питання

- ◆ Які права і свободи людини гарантує Конституція України?
- ◆ Що означає поняття «український народ» в Конституції України?
- ◆ Що означає рівність всіх перед законом?
- ◆ Що означає бути громадянином в демократичній державі?
- ◆ Чи існує політична партія, що входить в парламент, яка може захистити ваші права і чому?
- ◆ З якими випадками корупції зустрічалися ви, ваші рідні чи знайомі?
- ◆ Коли та за яких умов молода людина набуває українського громадянства і громадянськості?

Практична частина

Представлена рольовою грою і дискусією у другій частині рекомендацій.

Обов'язкова література

- 1 Наровлянський О. Д. Правознавство. 10 клас: підручник для загальноосвітніх навчальних закладів: рівень стандарту, академічний рівень. — Київ: Грамота, 2010. — 231 с. (Частина III, §§ 13, 14, 15).
- 2 Конституція України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
- 3 Закон України від 05.03.1999 р. № 474-XIV «Про вибори Президента України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/474-14>

Модуль «Законодавство для молоді»

Теоретична частина

Основні права дитини, які повинна забезпечити демократична держава згідно Конвенції про права дитини ООН. Забезпечення прав неповнолітніх на освіту, свободу слова, свободу від дискримінації за расовою, етнічною, національною, релігійною і мовною ознаками, вільного доступу до інформації і культури, працевлаштування в Україні. Право вибору ідентичності як способу самовираження і «свого обличчя». Проблема толерантності в суспільному житті в Україні. Інструменти державної підтримки працевлаштування молоді і отримання житла, забезпечення прав дітей з особливими потребами, безпритульних і сиріт.

Контрольні питання

- ◆ Як ви розумієте право обирати школу для навчання і право навчатися на рідній мові?
- ◆ Яким чином забезпечується свобода віросповідання в сфері освіти?
- ◆ Що таке насильство над особистістю, які бувають форми насильства?

- ◆ З якими проявами дискримінації за етнічною, національною та релігійною ознаками ви зустрічалися в житті і в школі?
- ◆ Чи зазнавали ви дискримінації стосовно права на особисту інформацію і таємниці листування?
- ◆ Чи маєте ви вільний доступ до інформації про реформування середньої освіти, ваші права і обов'язки як учня?

Практична частина

Представлена дискусією і дебатами в другій частині рекомендацій.

Обов'язкова література

- 1 Конвенція про права дитини [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021
- 2 Людина і світ: підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закладів: рівень стандарту, академ. рівень, проф. рівень / Т. В. Бакка, Л. В. Марголіна, Т. В. Мелешченко. — К.: Освіта, 2013. — 239 с. (Тема 7, §§ 32, 35).
- 3 Закон України від 13.05.1999 р. № 651-XIV «Про загальну середню освіту» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/651-14>

Модуль «Молодь в урядових програмах»

Теоретична частина

Політичні інститути та органи державної влади, що здійснюють молодіжну політику в Україні. Основні пріоритети Концепції Державної цільової програми

«Молодь України» на 2016–2020 роки. Реалізація права на діяльність молодіжних і дитячих громадських організацій в Україні. Права та обов'язки молодіжних та дитячих громадських організацій. Принципи їхнього створення та діяльності. Форми державної підтримки молодіжних і дитячих громадських організацій. Громадські молодіжні організації в Україні. Принципи учнівського самоврядування.

Контрольні питання

- ◆ Які соціальні проблеми української молоді ви можете окреслити?
- ◆ Які громадські молодіжні організації в Європі та Україні ви знаєте?
- ◆ Чи існують громадські організації старшокласників у вашому селищі, районі, місті, які б захищали ваші права?
- ◆ Як створити молодіжну громадську організацію?
- ◆ Для відстоювання яких ваших прав і свобод ви б створили громадську організацію?
- ◆ Чи берете чи брали ви участь в якійсь громадській організації та/або громадському русі і чого вам вдалося добитися?

Практична частина

Представлена дебатами у другій частині рекомендацій, але вчитель може використовувати й інші інтерактивні методи.

Обов'язкова література

- 1 Закон України від 01.12.1998 р. № 281-XIV «Про молодіжні та дитячі громадські організації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/281-14>
- 2 Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI «Про громадські об'єднання» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>
- 3 Концепція Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 рр. Схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.09.2015 р. № 1018-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1018-2015-p>
- 4 Закон України від 13.05.1999 р. № 651-XIV «Про загальну середню освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/651-14>

Частина 2

Інтерактивні методи навчання у громадянській освіті

Зразки впевненої громадянської поведінки у демократичному суспільстві неможливо передати шляхом таких звичних форм навчання, як запам'ятовування та відтворення певного навчального матеріалу (інформації з підручників або від вчителів). Громадянська освіта потребує орієнтації викладання на інтерактивні методи навчання, які дозволяють навчати громадянськості через дію і комунікацію школярів. Інтерактивні методи необхідні саме для викладання тих шкільних дисциплін, які мають діяльнісну, практичну складову. Тобто таких дисциплін, які, окрім розвинутої теорії, включають в себе норми і процедури практичної дії. Наприклад, право, окрім законодавства, містить ще і практику правозастосування, і не можна вважати людину підготовленою в царині права, якщо її підготовка обмежується знанням законів. Правові дисципліни є важливою складовою громадянської освіти. А інтерактивні методи перетворюють правові знання на громадську діяльність по втіленню цих норм і вирішення суспільно значущих проблем. Тим важливіші інтерактивні методи в громадянській освіті, оскільки знання прав і свобод, демократичних політичних процесів перетворюються на демократичні цінності і вміння застосовувати ці знання на практиці саме завдяки інтерактивним методам навчання.

Такі інтерактивні методи, як мозковий штурм, дискусія, дебати, рольові ігри в різних їхніх варіаціях, вкрай необхідно застосовувати для викладання таких тем, як «Законодавство для молоді», «Молодь в урядових програмах», «Політична система в Україні: участь громадян» і «Виборчий процес». Активні методи дають змогу не лише засвоїти теорію, але й формувати практичні навички громадської діяльності у школярів. Вони дають можливість формувати активність життєвої позиції

у відстоюванні демократичних цінностей. Поки що правові і суспільнознавчі дисципліни частіше застосовують методи навчання, орієнтовані на пасивну, виконавчу функцію учнів. Учень зі своєю думкою й завищеною активністю в її відстоюванні є певною перешкодою у виконанні всіх вказівок вчителя. Інтерактивні методи стають способом формування активності учнів і легітимним простором навчального процесу, де громадська активність оцінюється позитивно.

Важливою проблемою громадянської освіти є те, що способи дії, характерні для правового і демократичного суспільства, не можуть бути взяті учнями з реального життя в Україні, досі просякненого традиційною поведінкою, протиправними вчинками, недемократичними способами прийняття рішень, корумпованістю. Тому в період підготовки рольової гри чи дискусії або дебатів педагогу потрібно надати, а учням потрібно набути ґрунтовні знання щодо демократичних процесів та інститутів і правових норм, що регулюють ці процеси. Учасники рольової гри мають націлитися на представлення демократичних інститутів і норм як можливостей, що будуть реалізовуватись у майбутніх діях учнів, що передбачає й формування вміння чинити спротив недемократичним правилам поведінки у реальному житті.

Інтерактивні методи були розроблені автором на основі посібника з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас» із врахуванням українських підручників і політичних реалій.

Викладення методів побудовано таким чином: спочатку коротко описується сутність методу, послідовність етапів його застосування, функції вчителя, дії учнів, а потім пропонується гра з певними завданнями для модулів. При цьому для кожного модуля пропонується декілька варіантів інтерактивних методів.

Пропонуємо в громадянській освіті при розкритті вищевказаних модулів в межах вже існуючих курсів застосовувати такі інтерактивні методи навчання.

«Мозковий штурм»

Мозковий штурм використовується тоді, коли потрібно артикулювати і обговорити актуальну для нашого суспільства, насамперед, для молоді проблему, що може бути представлена одним або декількома питаннями. Цей метод підвищує творчу активність і креативність учнів.

Основні принципи проведення мозкового штурму

Головне правило мозкового штурму — це новизна ідей і пропозицій, що висловлюються учнями, бо повторювані ідеї за іншим учнем або вчителем не враховуються.

Інші правила:

- ◆ питань не повинно бути багато, вони повинні бути сформульовані чітко і зрозуміло для учнів;
- ◆ вчитель не впливає на думку учнів під час їхньої роботи над відповідями, не коментує і не оцінює відповіді одразу ж після або під час їхнього висловлювання учнями;
- ◆ учням теж делікатно пояснюється, що під час висловлювання або одразу після висловлювання ідеї інших учасників мозкового штурму (як і їхні носії) не обговорюються і не коментуються;
- ◆ вчитель приймає всі ідеї, якими б безглуздими вони не здавалися;
- ◆ оцінка відповідей проводиться з боку вчителя і учнів тільки після обговорення відповідей, наприклад, у формі дискусії стосовно важливості тих чи інших пропозицій учнів;
- ◆ для оцінки можна використовувати метод «незалежного журі», до складу якого включити найбільш авторитетних учнів або експертів, щоб отримати їхню оцінку відповідей;
- ◆ якщо питання стосуються вирішення певних проблем, то ефективно проводити їхнє ранжування за принципом, які дії або якості та компетенції людей важливіші для вирішення цих проблем, а які менш важливі.

- ◆ свої міркування стосовно висунутої проблеми вчитель може висловити в обговоренні тільки з метою заохочення учнів до активності.

Функція вчителя – підтримувати принципи проведення мозкового штурму і пом'якшувати конфлікти між учнями. Часто створює проблему черговість виступів: учні, які виступають пізніше, можуть бути незадоволеними, бо залишилося менше вибору. Можна вирішити цю проблему шляхом жеребу, як і питання черговості виступів малих груп.

Мозковий штурм для модуля «Виборчий процес»

Етапи проведення мозкового штурму:

- 1 Вчитель перед уроком окреслює основні питання для вирішення певної проблеми. Наприклад, якими критеріями керуватися при виборі Президента і депутатів Верховної Ради на загальноукраїнських виборах, щоб отримати якісний парламент і президента? Кожен учень може запропонувати тільки один критерій, найбільш важливий на його думку (наприклад, юридичну компетентність, незалежність від олігархічних кланів, стаж роботи у владних структурах, матеріально-фінансова спроможність (наявність власного бізнесу), заслуги перед Україною тощо) і не повторювати критеріїв своїх попередників.
- 2 Обов'язково запишіть це питання на дошці або на великому аркуші паперу, щоб всі учні його бачили.
- 3 Дайте учням певний обмежений час для підготовки відповідей, щоб залишився час на їхнє обговорення і оцінку.
- 4 На наступному етапі учні висловлюють свої думки про головний значимий критерій виборів депутатів і президента. Вчитель пише на дошці коротке формулювання критеріїв. В жодному разі не коментуйте їх, поки останній учень не висловився і його пропозиція не записана на дошці. Якщо критерії повторюються, відхиляйте їх, продемонструвавши на дошці відповідний запис.
- 5 Мозковий штурм зупиняється вчителем, якщо ідеї щодо зазначеного питання вичерпано і учні вже не можуть запропонувати нового критерію.

- 6 На етапі обговорення запропонуйте учням висловитися стосовно значення кожного критерію і проранжувати їх за значимістю. Для ранжування використовуйте роботу в малих групах, розділивши клас на декілька невеликих груп (3-5 осіб). Бажано, щоб самі учні, які висловили подібні критерії вибору, об'єдналися в групи, але вчитель може і сам вирішити це питання, якщо бачить, що учні самі не можуть визначитись. В умовах роботи з малими групами вчитель пропонує проранжувати критерії за значимістю, дійшовши до компромісу або консенсусу стосовно того, які критерії вибору вважати більш важливими, які менш значущими. Потім представник групи висловлює від всієї групи її міркування. Якщо такого консенсусу в малій групі не відбулося, то треба надати право «незгодним» на окрему думку. Це формує здатність відстоювати свої думки, переконувати інших і знаходити компроміси.
- 7 Дискусія стосовно різних способів ранжування критеріїв вибору в малих групах. Результатом дискусії може бути консенсус стосовно вироблення єдиної таблиці значущості певних критеріїв, але це буває рідко, тому головне в дискусії — які аргументи висувають і настільки переконливо їх висловлюють учні з різних малих груп. При чому бажано надати слово всім бажаним представникам малих груп обґрунтувати свої ідеї.
- 8 Для ранжування можна застосовувати метод «бульбашок»: по чергово порівнюються два сусідніх критерії, більш значущий з них піднімається вище, менш значущий — опускається, до того часу, поки не буде ранжовано весь список.
- 9 Головним об'єктом оцінювання є оцінка отриманих в процесі мозкового штурму знань, навичок і вмінь застосовувати отримані знання для висунення аргументів, вміння слухати інших, комунікативні здібності в процесі переконання і роботи в групах.

Дискусія

Дискусія в громадянській освіті стає основним методом навчання і виховання, який може застосовуватися разом з іншими інтерактивними методами у вигляді їхніх окремих етапів і завдань, як це вже було розглянуто на прикладі мозкового штурму. В процесі обговорення учні навчаються аналізувати певну інформацію, критично її оцінювати; виробляють навички комунікації з прибічниками інших позицій та життєвих принципів, пошуку компромісів і спільних позицій стосовно певних проблем. Сам формат дискусії покликаний забезпечувати права учнів на свободу своєї думки і слова, вільного доступу до інформації. Дискусія є практичною реалізацією цих громадянських прав, якщо вона відбувається відповідно до демократичних принципів. Попри різні підходи до дискусії, її форм і методів, можна виокремити ключові для організації і проведення дискусій принципи:

- ◆ всі учні мають право на висловлювання власних думок незалежно від гендерної, національної, етнічної, мовної і культурної приналежності і майнового стану своїх батьків;
- ◆ у ході дискусії обговорюються актуальні проблеми нашого суспільства, які стосуються теперішнього і майбутнього нашої молоді. Для дискусії немає заборонених тем і методів, окрім тих, що порушують гідність і права людини;
- ◆ під час дискусії не допускаються взаємні образи і принизлива поведінка (в тому числі і до вчителя);
- ◆ толерантність за принципом «Усі різні – усі рівні», як назвали одну зі своїх вправ автори підручника з громадянської освіти «Компас». Толерантність, власне, означає рівність прав і свобод усіх незалежно від успішності того чи іншого учня;
- ◆ сили аргументу в демократичній дискусії надає раціональне обґрунтування позиції, а не приниження і негідна поведінка. Звичайно, учням може виявитися недостатньо знань для обґрунтування, вони радше апелюватимуть до особистого досвіду, в тому числі, і негативного досвіду, соціально-економічних і політичних проблем життя країни. Такий досвід відіграє значну роль в їхній аргументації в дискусії, як

і набуті ними в сім'ї переконання, релігійні, національні та інші форми вірувань та ідентичностей. Завдання дискусії – через знайомство з базовими знаннями політики і права, соціокультурним і політичним контекстом розширити уявлення учнів про певну проблему;

- ◆ для української системи загальної освіти характерна методика навчання, що передбачає пасивне сприйняття інформації учнями. Такий стиль викладання не сприяє формуванню вміння висловлювати свою думку і відстоювати її. З огляду на це, викладачів слід готувати до того, що в дискусії головна функція вчителя полягає в тому, щоб не висловлювати свою думку як істинне знання, а відслідковувати дотримання учнями основних принципів дискусії, дати школярам простір спілкування, а не «працювати» заради схвалення вчителя.

Етапи проведення дискусії

Вчитель готує картки з питаннями для всіх учнів і просить їх визначитися «за», «проти» і «нейтрально» (останнє може означатися невизначеність і необізнаність з питань дискусії).

- 1 Для роботи клас має бути поділений на зони відповідно до позицій «за», «проти», «нейтрально». Це можуть бути поділені крейдою місця на підлозі, вони можуть позначатися різним кольором, стрічками, але між місцями, де перебувають учні.
- 2 Перший вибір відповідей відбувається без обґрунтування своїх ідей, а просто як свідомий вибір своєї позиції з певного питання. Вчитель зачитує одне з питань і просить зробити свій вибір. Учні просто займають певні місця на підлозі.
- 3 Після зайняття своїх місць починається обґрунтування учнями свого вибору певної позиції.
- 4 Учні, які були переконані в процесі обговорення і змінили свою думку, переміщуються у відповідні місця.
- 5 Оцінка дискусії тут особливо необхідна. Вона дозволяє відповісти на питання, що нового дізнався школяр на дискусії про політичні процеси і інститути, та поговорити про те, що спонукало учнів змінити

свою думку. Які причини викликали цю зміну: аргументи, емоції, приклади, дружні стосунки з тими, хто їх обґрунтовував, думка вчителя тощо. Відверта розмова допоможе виявити учням, на якому рівні аргументації вони знаходяться і що на них впливає.

Дискусії для модулів «Законодавство для молоді» та «Молодь в урядових програмах»

Існують різні методи дискусії. Використаємо дискусію у малих групах. Цей метод передбачає поділ класу на декілька малих груп і надання групам можливості обговорити певну проблему, наприклад, проблему забезпечення права на освіту в Україні. Для цього вчитель розбиває цю проблему на декілька питань. Наприклад, у модулях «Законодавство для молоді» або «Молодь в урядових програмах» можна запропонувати дискусію з обговорення таких питань:

- ◆ Чи повинна бути освіта безкоштовною в загальноосвітніх школах?
- ◆ Чи може державна освіта співіснувати з приватною і користуватися ринковими механізмами контрактного набору учнів?
- ◆ Чи порушується у вашій школі право на освіту, визначене в Конституції України і Законі України «Про загально середню освіту»?

Для дискусії з цих питань потрібна підготовка, тому вчитель до проведення дискусії надає ці питання і пропонує літературу.

Урок ділиться на дві частини: спочатку учні працюють у малих групах, а потім представники груп озвучують свої ідеї і діляться ними з іншими групами. Кожна група висловлює свої твердження і обґрунтовує їх. Після заслуховування охочих представників груп починається загальне обговорення та відповіді на питання між групами. У результаті обговорення вчитель може запропонувати таємно проголосувати, яка малá група була переконливішою шляхом методу виставлення балів на аркушах або стікерах і вкидання їх в капелюх. Результат оголошується після підрахунку голосів.

Дискусія для модулів «Політична система в Україні: роль громадян» і «Виборчий процес»

Існує вид дискусії, що дозволяє перевірити, чи змінилася точка зору учня на проблему після обговорення і чому. Учитель пише на дошці або на картках у класі твердження, які стосуються тем «Політична система України: роль громадян», «Виборчий процес»:

- ◆ «У всіх громадян є моральний обов'язок використати свій голос під час виборів».
- ◆ «Громадяни повинні дотримуватися всіх законів, навіть несправедливих».
- ◆ «Єдиними, хто має владу в демократичних країнах, є політики».
- ◆ «Голосування повинно стати обов'язковим».
- ◆ «Свобода слова означає, що ти можеш говорити все, що забажаєш».
- ◆ «Чи треба забороняти нацистські партії та ідеологію?»

Метод акваріуму

Цей метод дозволяє самим учасникам дискусії контролювати своїх однокласників, а не звертатися до вчителя і не робити зауваження щодо проведення дискусії.

Корисність методу – у зміні позицій учасників: коли активний промовець стає спостерігачем, і навпаки. Тут сам учень обирає, чи бути йому активним учасником дискусії, чи стати спостерігачем.

Треба запропонувати кільком учням (не більше десяти) створити невелике коло посередині класу, так званий «акваріум», відділений невидимим склом від інших учнів. Інші учні виконують функції спостерігачів і активних слухачів.

Кожна рибка з акваріуму відповідає на питання, запропоновані викладачем. Вчитель, наприклад, пропонує такі питання і варіанти відповідей на нього.

За якими ознаками Ви обираєте друзів або цінуєте людей?

- ◆ походження (сім'я, заможна і впливова родина);
- ◆ вміння впливати на людей, добиваючись їхнього підкорення своїм цілям;
- ◆ особисті якості (чесність, повага до інших, справедливість, щирість у почуттях);
- ◆ особисті досягнення в якійсь справі (навчання, вмінні грати у спортивні ігри, керувати автомобілем);
- ◆ український патріотизм;
- ◆ громадська активність і активна участь у справах школи і залученість до певних громадських справ, організацій і рухів;
- ◆ зовнішня привабливість;
- ◆ дозвіл списувати домашні завдання і контрольні роботи;
- ◆ вміння розважатися;
- ◆ інше...

Вчитель ставить умову, що кожний активний учасник дискусії повинен обрати тільки один із варіантів відповіді або запропонувати свій варіант, який не представлений в цих відповідях, і протягом двох хвилин обґрунтувати свій вибір. Спостерігачі слідкують за регламентом і мають право взяти участь в обговоренні, навіть переривати одне одного.

У такому разі вони міняються місцями: спостерігач пропонує і обґрунтовує свій вибір, а «рибка» заступає місце спостерігача. Умовами переривання можуть стати затягування виступаючими своєї промови, повторювання вже висловленого іншими, образлива поведінка стосовно інших учасників дискусії. В кінці такої дискусії-гри можна також провести обговорення проблеми вибору, виявити, які критерії вибору переважають в класі, які є вищими, а які нижчими. Для такого ранжування застосовується метод пріоритетності.

Пріоритетність

На основі проведеної дискусії за методом акваріуму вчитель виписує всі запропоновані критерії оцінки людей і вибору друзів. Учитель формулює їх в простих скорочених твердженнях і записує на дошці у довільному порядку. Потім цей список переноситься на картку для кожного учня, щоб вони могли ранжувати ці твердження за значенням. Ранжування має такі види:

- ◆ у формі драбини,
- ◆ у формі діаманта.

У випадку «драбинної» пріоритетності, найбільш важливе висловлювання розташовують у верхній частині, питання меншої – під ним і так далі, аж до найменш важливого питання внизу.

У випадку «діамантової» пріоритетності учням потрібно спочатку обрати дев'ять тверджень (граней діаманта) і помістити кожне з них на окремому аркуші. Потім роздати кожному учню свій чистий аркуш.

При «драбинній» пріоритетності учень на своїй картці (або аркуші, стікері) розташовує всі критерії від вищого до нижчого.

При «діамантової» пріоритетності учасники визначають найбільш пріоритетне твердження, під яким знаходяться два менш важливі висловлювання, за якими йдуть три висловлювання середньої важливості,

потім знов два питання меншої важливості, а під ними — найменш важливе твердження.

Методисти вважають, що через те, що питання рідко бувають чіткими, «діамантове» ранжування часто є більш прийнятним методом, аніж простий метод пріоритетності. Ось приклади отриманих результатів за різними методами:

Метод «діамантового» ранжування:

1	особисті якості
2	особисті досягнення в певній сфері активна громадянська позиція
3	зовнішня привабливість український патріотизм вміння розважатися
4	вміння впливати на людей походження
5	дозволяє списувати

В цій таблиці розташування пріоритетності здійснюється через перехід кольорів від світлих до темних.

Метод «драбинного» ранжування:

- 1** особисті якості
- 2** особисті досягнення в певній сфері
- 3** активна громадянська позиція
- 4** зовнішня привабливість
- 5** український патріотизм
- 6** вміння розважатися
- 7** вміння впливати на людей
- 8** походження
- 9** дає списувати
- 10** інші

Метод пріоритетності може застосовуватися як частина певного методу дискусії, її етап, а також як самостійний метод. В останньому випадку він ефективно працює при поділі класу на малі групи, які повинні обрати певні методи, дії, якості для вирішення суспільно значущої проблеми, особливо для молоді, і ранжувати їх за певними методами. Тут ще долучається необхідність через обговорення в малих групах досягати консенсусу або компромісу стосовно пріоритетності певних тверджень.

Рольові ігри

Застосування рольових ігор у громадянській освіті дає унікальну можливість набути досвіду громадської дії задовго до реальної практики.

Рольова гра у викладанні дисциплін і тем з громадянської освіти дозволяє кожному учню спробувати себе в ролі учасника демократичного процесу (наприклад, формування органів шкільного самоврядування, виборів до органів влади України, процедури прийняття рішень в парламенті), і, таким чином, виступає фактором вторинної соціалізації школярів, засвоєння ними майбутніх соціальних ролей і цінностей.

Зробити свій вибір осмислено та обґрунтовано важко в будь-якому віці, особливо в юності. Рольова гра дає можливість зробити це у формі гри. Свідомий вибір певного рішення, на відміну від вибору на основі емоцій і афектів, потребує інформації і знань. Тому успішність рольової гри залежить великою мірою від знань певних суспільних процесів, які моделюються рольовою грою.

Рольова гра – це групова активність учнів, особливістю якої є розподіл соціальних ролей і функцій та дій за певним алгоритмом, що моделює основні характеристики і фази соціального процесу. Кожна з головних форм людської активності має свою мету: праця – матеріальний продукт, навчання – знання і навички, гра – виграш. Але стосовно останньої, гри, справа полягає в тому, що виграш відходить як мотивація і мета на другий план, коли людина отримує задоволення від процесу гри. Тому в психологічних концепціях гри як людської активності (О. Леонт'єв, Д. Ельконін) обґрунтовується, що метою і мотивом гри стає сама гра, її проведення. Оскільки рольові ігри поєднують навчання і гру, то метою гри стає засвоєння соціальних ролей і ситуацій (навчальна мета) в процесі їхнього виконання в ігровій формі.

Необхідні етапи рольової гри

- ◆ підготовчий етап проведення гри;
- ◆ організаційний етап;
- ◆ проведення гри;
- ◆ обговорення результатів гри.

Тут будуть представлені розробки рольових ігор, які моделюють демократичні процеси.

На першому етапі відбувається інсценування гри (написання сценарію). На другому етапі здійснюється розподіл ролей між школярами, підготовка матеріалів і технічного забезпечення гри (бейджів, передвиборчих програм, партійної символіки, автобіографій, відеороликів тощо). На третьому – проводиться гра і на четвертому – обговорюються результати гри, виконання соціальних ролей, промахи і поведінка гравців в конфліктних ситуаціях, на підставі чого оцінюються учні.

Необхідні складові сценарію рольової гри

- ◆ моделювання певного демократичного процесу, що передбачає його розподіл на певні етапи;
- ◆ визначення набору соціальних ролей, необхідних для реалізації цього процесу, та їх функцій;
- ◆ визначення правил поведінки і комунікації учасників гри відповідно до певних ролей.

Модель (сюжет) демократичного процесу передбачає розподіл на етапи, визначення завдань, які вирішуються на кожному етапі, їх співвідношення. При моделюванні демократичного процесу для школярів варто спиратися на перелік його головних етапів, при цьому цілком допустимо нехтувати окремими його деталями, які можна опустити, не порушуючи логіки цілого процесу. Так, наприклад, реєстрація кандидатів в президенти передбачає подання в Центральну виборчу комісію багатьох документів, серед яких: анкета кандидата, декларація про доходи, документ про внесення грошової застави, свідоцтво реєстрації партії та її статут, передвиборча платформа тощо. Доцільно в сценарії гри залишити, наприклад, анкету, символічну назву партії та її стислу програму, основні положення якої складають передвиборчу платформу кандидата, а інші документи опустити.

Правила гри – це і є закони, законодавчі акти, традиції, які визначають логіку демократичного процесу. Ці правила регламентують способи вирішення конфліктів, які виникають у ході демократичного процесу. Конфлікти, пов'язані з порушенням демократичних правил,

розв'язуються, як правило, шляхом звернення до суду і суддівських рішень або через знаходження компромісу між учасниками конфлікту (наприклад, між довіреною особою кандидата і виборчою комісією в передвиборчому процесі стосовно несвоечасного розміщення агітаційних матеріалів).

Соціальна роль — це сукупність правил поведінки, визначених певними законодавчими актами з регулювання демократичного процесу, що їх добровільно погоджуються виконувати учасники гри. В межах цих правил школярі можуть проявляти свої особисті якості. Соціальна роль накладає певні обмеження на поведінку гравця. Наприклад, президент або спікер парламенту не можуть примусити депутатів парламенту через фізичне насилля, шантаж або підкуп проголосувати за певний закон, а зобов'язані діяти в рамках регламенту. Якщо відбуваються недозволені явища (нехтування регламентом), то ми отримуємо гру без правил.

Функція соціальної ролі в грі: вона визначає набір завдань, знань і навичок, необхідних гравцеві.

Наприклад, виконання соціальної ролі кандидата в президенти вимагає від гравця вміння організації роботи його виборчого штабу, розробки передвиборчої програми, проведення передвиборчої агітації тощо.

Взагалі необхідність певних знань і вмінь виконавця соціальної ролі ще не означає, що гравець цю роль «витягне». Саме відповідність особистих якостей учня тим завданням, знанням і вмінням, що їх вимагає його соціальна роль, стає головним критерієм оцінки успішності дії гравця. В демократичному процесі ця успішність часто визначається шляхом голосування. Оцінка виконання ролі учасників голосування і безпосередніх виконавців демократичного процесу здійснюється на останньому етапі гри організатором.

Організатором гри може бути вчитель або/і компетентна запрошена особа, які на основі теоретичних знань логіки демократичного процесу і законодавчих механізмів його здійснення:

- ◆ пишуть сценарій гри;
- ◆ структурують сам процес;
- ◆ описують соціальні ролі, їх функції і правила поведінки і комунікації в демократичному процесі гри;
- ◆ здійснюють розподіл соціальних ролей між школярами.

Організатор розподіляє соціальні ролі, враховуючи бажання та особистісні характеристики учнів, і залучає їх до підготовки необхідних матеріалів для ведення гри. Як правило, на другому етапі (проведення гри) організатор знаходиться поза грою, не виконує жодної соціальної ролі, має чіткі знаки відмінності від гравців.

До функцій організатора в проведенні гри входить відслідковування дотримання правил, а також розв'язання конфліктних ситуацій, тому слово організатора повинно бути законом. Функції організатора і умови, при яких він втручається в гру, теж можуть бути зафіксовані в сценарії при описі функцій соціальних ролей.

Це забезпечує гру від свавільного втручання організатора. Його дія визнається свавіллям, якщо вона порушує логіку гри, тобто її правила і послідовність етапів, і організатор дозволяє собі виявляти (в оціночних судженнях на підтримку певних гравців, наприклад) прихильність до одних гравців і зневагу до інших. Організатор втручається в гру тільки при порушенні правил самої гри і виникненні таких конфліктів, які не можуть бути вирішені через легальні способи самими гравцями. У проведенні рольової гри, що моделює демократичний процес, організатор може виконувати функцію арбітра, тобто прийняти на себе соціальну роль судді.

Цілком допустимо, щоб безсторонність організатора збігалась з певною соціальною роллю (у випадку, наприклад, демократичних виборів з роллю голови територіальної виборчої комісії або судді районного суду). На останньому етапі організатор гри обговорює її з учасниками і оцінює їхню поведінку та рівень особистих знань і вмінь на основі критерію відповідності соціальній ролі і функції в грі.

Складності в організації і проведенні рольової гри

Серйозною перешкодою у використанні рольових ігор в українській освіті є професійна педагогічна підготовка викладачів та їхній професійний досвід. Багато функцій педагога в навчальному процесі ще з радянських часів можна вважати контрольними або «інспекторськими»: слідкувати за своєчасним виконанням завдань, підтримувати дисципліну учнів, карати за невиконання завдань і погану поведінку, примушувати виконувати певні громадські обов'язки тощо. У грі такі функції практично забувонені, їхнє виконання організатором руйнує саму гру.

Необхідно мати на увазі, що досить велика кількість вчителів, особливо – вчителів історії та правознавства раніше брали участь у роботі виборчих комісій як члени, секретарі або голови чи їхні заступники. Бо практично кожна школа під час виборів надає свої приміщення для розміщення виборчих дільниць, а педагогів залучають до виборчого процесу. Це дає можливість під час проведення гри спиратися на знання вчителя та його практичний досвід застосування виборчого законодавства.

Організатор гри також вирішує педагогічні завдання через комунікацію і дію школярів, але, на відміну від педагога-інспектора, він позбавлений можливості диктувати свою волю гравцям, не може карати порушників і пояснювати, як правильно діяти в самому процесі проведення гри. Завдання організатора – влаштувати проведення гри таким чином, щоб єдиними чинниками впливу на гравців були правила гри, а не особисті якості і стосунки самих гравців або дії й висловлювання організатора.

Серйозною проблемою, яка стоїть перед організатором гри, є те, що він може тільки впливати на хід гри, але не може повністю визначати її результати (наприклад, хто переможе на виборах чи який учень стане лідером шкільного самоврядування). У цьому сенсі результат гри, на відміну від інших форм педагогічної роботи, є певним чином непередбачуваним у формі чітко встановленої мети. Справжнім результатом рольових ігор з моделювання певних соціальних ролей є засвоєння гравцями самих цих ролей та їхніх функцій.

Організатору гри необхідно навчитися оцінювати виконання гравцями соціальних ролей, а не їхні попередні заслуги, успішність з інших дисциплін і особисте ставлення до організатора.

Рольова гра «Вибори Президента України»

Гра може проводитися як підсумкове заняття після тем «Виборчий процес» і «Політична система України».

Підготовчий етап

На підготовчому етапі створюється сценарій гри, в якому описуються правила, соціальні ролі та їх функції.

Сценарій гри

Модель демократичних виборів. Логіка виборів президента визначається мажоритарною системою: на виборах перемагає кандидат, який набирає більшість голосів. Для спрощення процедури виборів краще обрати не мажоритарну систему абсолютної більшості (при якій перемагає кандидат в Президенти, який набрав 50% плюс 1 голос), яка часто потребує проведення другого туру президентських виборів, а мажоритарну систему відносної більшості, при застосуванні якої перемагає кандидат, який набирає просту більшість голосів виборців. Згідно з Конституцією України і Законом України «Про вибори Президента України», визначаємо головні етапи виборів Президента:

- 1** Утворення територіальної виборчої дільниці і територіальної виборчої комісії (ВК): в рольовій грі школярів виборча комісія виконує «за сумісництвом» і функції ЦВК (Центральної виборчої комісії);
- 2** Складання і уточнення списків виборців: список буде складатися з імен учнів класу, окрім тих, хто не може бути присутнім на уроках;
- 3** Висування і реєстрація кандидатів. Для рольової гри школярів доцільно обрати такий спосіб висування кандидатів: розділити клас на 3 партії, які й будуть висувати кандидатів у президенти. Доцільно встановити такі необхідні документи для реєстрації кандидата, як анкета кандидата, програма партії, яка висуває кандидата, передвиборча платформа кандидата;
- 4** Проведення передвиборчої агітації: партії суміщають функції передвиборчого штабу кандидата, який готує партійні програми та

агітаційні матеріали, висуває довірену особу кандидата, яка виконує і функцію офіційного спостерігача на виборах. Як передвиборчу агітацію в рольовій грі доцільно застосувати виступи кандидатів зі своїми передвиборчими програмами і подальші дебати між кандидатами, у яких ведучий задає актуальні теми для обговорення і кількість питань, які кандидати задають один одному. Ефективним методом агітаційної кампанії може бути і прес-конференція кандидатів, яка супроводжується виступами кандидатів і питаннями виборців до кожного депутата;

5 Голосування. Процедура голосування повинна бути таємною і прозорою, що передбачає забезпечення невторчання членів виборчої комісії, кандидатів, їх довірених осіб і інших виборців у процес волевиявлення виборців. Під час голосування виборча комісія повинна забезпечити волевиявлення виборців на основі закону «Про вибори Президента України», не порушувати прав виборців, кандидатів і офіційних спостерігачів;

6 Підрахунок та оголошення результатів голосування.

Правила гри

Правила гри відповідають Конституції України та Закону України «Про вибори Президента України».

Соціальні ролі та їх функції:

Члени територіальної виборчої комісії (ЦВК) у складі не більше 4 осіб. Їхні функції:

- ◆ провести засідання з обрання голови, секретаря та двох членів комісії та розподілу їхніх функцій;
- ◆ вивісити склад комісії на стенді виборчої дільниці;
- ◆ скласти список виборців;
- ◆ надрукувати бюлетені;
- ◆ підготувати скриньку для голосування;

- ◆ надрукувати посвідчення кандидатів у Президенти;
- ◆ провести засідання з реєстрації кандидатів у вигляді перевірки наявності документів кандидатів і видати їм посвідчення;
- ◆ забезпечити розміщення офіційних матеріалів з анкетами та передвиборчими програмами кандидатів;
- ◆ під час голосування видавати бюлетені і відмічати в списку тих, хто отримав бюлетені;
- ◆ роз'яснювати виборцям, яким чином заповнювати бюлетені;
- ◆ забезпечити таємність волевиявлення;
- ◆ під час голосування, засідань комісії і підрахунку голосів не допускати втручання сторонніх людей в ці процеси (на засіданнях комісії мають право бути присутніми кандидати, довірені особи кандидата, які можуть спостерігати за ходом засідань і голосування);
- ◆ фіксувати порушення, але не втручатися у виборчий процес;
- ◆ провести засідання, підрахувати бюлетені і визначити переможця;
- ◆ вести протоколи засідань (секретар);
- ◆ складати протоколи порушень законодавства з боку кандидатів, довірених осіб або виборців;
- ◆ засвідчувати і підписувати протоколи (голова і секретар комісії) щодо порушень, які ініціюють кандидати їх довірені особи і виборці;
- ◆ розглянути скарги кандидатів, партій, офіційного спостерігача, виборця стосовно порушень законодавства.

Члени партій. Їхні функції:

- ◆ створити програму партії;
- ◆ виписати основні програмні положення (можна регламентувати кількість пунктів не більше 10);
- ◆ висунути кандидата в президенти — голосуванням на з'їзді партії;
- ◆ скласти протокол з'їзду партії з кількістю поданих голосів стосовно висунування кандидата шляхом голосування;

- ◆ висунути зі своїх рядів довірену особу кандидата в президенти, яка виконує функції офіційного спостерігача на виборах;
- ◆ партії також виконують функції передвиборчого штабу свого кандидата, оформлюють офіційні матеріали (анкету та передвиборчу платформу) свого кандидата, які вивішують в приміщенні виборчої дільниці перед голосуванням;
- ◆ створюють агітаційні матеріали, що можуть включати агітаційні листи, плакати, презентації в інтернеті і кричалки на підтримку свого кандидата під час проведення агітаційних заходів (дебатів або пресконференції);

Організатор:

- ◆ пише сценарій гри;
- ◆ пояснює сценарій, суть соціальних ролей і функцій, а також критерії оцінки перед початком гри;
- ◆ розподіляє соціальні ролі між учнями;
- ◆ розділяє клас на групи в залежності від соціальних ролей;
- ◆ під час гри слідкує за дотриманням правил;
- ◆ розв'язує конфліктні ситуації під час гри;
- ◆ відіграє роль судді, приймає скарги від учасників виборчого процесу;
- ◆ ухвалює судові рішення, обговорює результати гри, виставляє оцінки;
- ◆ забезпечує матеріали для проведення гри або доручає це відповідальним учням.

Кандидати в президенти. Їхні функції:

- ◆ підготувати на основі програмних положень партійної програми передвиборчу платформу;
- ◆ виступити з передвиборчою програмою на дебатах кандидатів і перед виборцями;
- ◆ подавати до виборчої комісії або до суду позови стосовно порушень виборчого законодавства.

Суддя, функції якого може взяти на себе організатор гри, розглядає позови учасників виборчого процесу та приймає постанову про порушення виборчого законодавства і зобов'язує розглянути цю постанову виборчу комісію.

Довірена особа кандидата в президенти, яка представляє його на дебатах і прес-конференції. Її функції:

- ◆ оприлюднює автобіографічні дані кандидата і його досягнення;
- ◆ виступає офіційним спостерігачем на виборах, в тому числі на засіданнях виборчої комісії;
- ◆ фіксує на фото та відео порушення виборчого законодавства;
- ◆ складає скарги і акти до суду за умови порушення прав кандидата, виборців з боку інших суб'єктів виборчого процесу.

Ведучий/ведуча теледебатів або прес-конференції кандидатів у президенти. Його/її функції:

- ◆ встановлює основні теми дебатів, визначає регламент виступів кандидатів та кількість тем для обговорення кандидатами, термін виступів кандидатів, кількість питань для виборців на прес-конференції;
- ◆ ведучий повинен чітко слідкувати за регламентом.

Виборці. Виборець голосує особисто. Виборчі бюлетені виборці заповнюють у кабінці для таємного голосування. Під час заповнення виборчих бюлетенів у кабінці для таємного голосування забороняється присутність інших осіб. Виборець, який внаслідок фізичних вад не може самостійно заповнити виборчий бюлетень, має право з відома голови або іншого члена дільничної виборчої комісії скористатися допомогою іншого виборця, крім члена виборчої комісії, кандидата в депутати, офіційного спостерігача. Виборець може перебувати в приміщенні для голосування лише протягом часу, необхідного для голосування; виборець не має права передавати свій виборчий бюлетень іншим особам. Отримання виборчого бюлетеня від інших осіб (крім уповноваженого члена виборчої комісії, який видає бюлетені), заохочення, змушування виборців до передачі виборчого бюлетеня іншим особам шляхом підкупу, погроз забороняється. У бюлетені виборець робить одну позначку «плюс» («+») або

іншу, що засвідчує його волевиявлення, у квадраті проти імені кандидата, за якого/яку він голосує. Виборець особисто опускає заповнений виборчий бюлетень до виборчої скриньки тощо.

При моделюванні виборів президента в сценарії гри треба врахувати **типові порушення** виборчого законодавства в Україні, а саме:

- ◆ агітація відбувається в процесі проведення виборів, коли вона заборонена;
- ◆ відсутність інформаційних матеріалів стосовно кандидата в президенти на стенді виборчих дільниць;
- ◆ відсутність виборців у списках;
- ◆ недотримання строків видачі посвідчень кандидатам;
- ◆ заборона офіційним спостерігачам фіксувати на фото і відео процес голосування, засідань виборчих комісій або порушень тощо.

Суддя розглядає **скарги суб'єктів виборчого процесу** в разі порушення виборчого законодавства:

- ◆ до початку голосування, якщо дії або бездіяльність суб'єктів виборчого процесу відбувалися під час проведення агітаційної кампанії;
- ◆ одразу після голосування, якщо порушення здійснювалися під час голосування.

Доцільно змоделювати ситуації порушення виборчого законодавства на основі типових порушень з досвіду минулих виборів Президента України, які фіксує офіційний спостерігач від партій (він же є довіреною особою кандидата в президенти).

Моделювання в рольовій грі ситуацій типових порушень під час голосування та підрахунку голосів

Сутність порушень виборчого законодавства	Правова оцінка порушення
Агітація кандидатів у президенти або їхніх довірених осіб під час проведення голосування	<i>Бездіяльність голови виборчої комісії</i>
Виборець отримав декілька бюлетенів для голосування, або передав право голосу будь-якій іншій особі	<i>Порушення прав особистого голосування та спроба фальсифікувати результати виборів</i>
Під час заповнення виборчих бюлетенів присутні інші особи	<i>Грубе порушення прав виборців</i>
Виборець, заповнюючи бюлетень, допустив помилку; на прохання видати йому інший виборчий бюлетень після написання відповідної заяви – відмовлено	<i>Порушення членами ВК прав виборців</i>
Участь кандидатів у президенти або їхніх довірених осіб у підрахунку голосів	<i>Грубе порушення виборчого законодавства</i>
Неправильне оформлення протоколу за результатами голосування без підписів голови, членів комісії і точної дати заповнення протоколу	<i>Порушення порядку заповнення протоколу</i>

Сутність порушень виборчого законодавства	Правова оцінка порушення
Фальсифікація результатів голосування членами виборчої комісії шляхом зіпсування частини бюлетенів, вкиданням бюлетенів під час голосування або підрахунку голосів	<i>Грубе порушення виборчого законодавства</i>
Пошкодження скриньки для бюлетенів під час голосування	<i>Порушення виборчого законодавства</i>
Голова чи члени ВК умисно і завчасно зіпсували частину бюлетенів, щоб їх не вистачило виборцям	<i>Умисне порушення порядку роботи з бюлетенями</i>
Відмова офіційним спостерігачам бути присутніми під час голосування, фіксувати порушення	<i>Порушення прав офіційних спостерігачів</i>

Беручи до уваги типові порушення демократичної процедури виборів, змоделювати всі порушення законодавства неможливо, однак можливо доручити роль порушника одному члену виборчої комісії і виборцям, які не належать до жодної з партій.

Організаційний етап

Перед проведенням гри організатор повинен:

- ◆ розібрати разом із учнями сценарій гри, кожний її етап;
- ◆ чітко ще раз пояснити правила гри;
- ◆ пояснити, що очікувати від кожної ролі;
- ◆ пояснити критерії оцінки;
- ◆ пояснити, скільки часу виділяється на гру.

На гру «Вибори Президента України» доцільно виділити 2 уроки. Перший урок присвятити завданням підготовчого і організаційного етапів, другий – третьому і четвертому етапу.

Домашнє завдання на 2 уроки:

Проаналізувати Конституцію України стосовно виборчого процесу та Закон України «Про вибори Президента України»: описати типові порушення виборчого процесу – під час висування, під час агітації, під час голосування, під час підрахунку голосів та оприлюднення результатів виборів.

Оголошення сценарію гри та розподіл ролей

Про сценарій гри та свої соціальні ролі учні дізнаються на уроці від організатора. Розподіл соціальних ролей між школярами відбувається з урахуванням їхніх особистих якостей і характеру педагогічних завдань.

Розподіл соціальних ролей здійснюється організатором гри. Він може виходити з різних дидактичних стратегій: або надати учням соціальні ролі за їхнім власним бажанням, або переконувати (але не примушувати) надати соціальні ролі учням, чії особисті якості відповідають (на його думку) соціальній ролі (ролі кандидатів, членів партії, членів виборчої комісії тощо).

В останньому випадку членами виборчої комісії повинні бути учні з загостреним почуттям справедливості, толерантності, знанням виборчого законодавства, здатні реагувати на незаконні дії учасників виборчого процесу, а кандидати в президенти – мати навички публічних виступів і лідерські здібності щодо організації роботи.

Однак можлива й інша стратегія, коли організатор переконує призначити на різні соціальні ролі учнів, які ще не проявили цих якостей, хоча й мають необхідні знання про правила, соціальні ролі та функції учасників виборчого процесу. Наприклад, порадити висунути на роль кандидатів у президенти учнів, які ще не мають здібностей публічних виступів або ще не проявили їх, хоча мають достатні теоретичні знання для участі у виборчому процесі.

Підготовка матеріалів і техніки для проведення виборів

Для проведення гри треба підготувати:

- ◆ список виборців;
- ◆ скриньки для голосування;
- ◆ посвідчення кандидатів;
- ◆ партійні програми;
- ◆ передвиборчі платформи кандидатів;
- ◆ офіційні матеріали, що містять анкетні дані та передвиборчі програми кандидатів;
- ◆ анкету кандидата (бібліографічна довідка, оформлена у вигляді буклета з фотографією, в якій відображені найбільш позитивні моменти життєвого шляху кандидата, особисті досягнення в навчанні, спорті, хоббі і життєві плани тощо);
- ◆ бейджі партій, кандидата та організатора.

Для оформлення необхідних документів бажано користуватися фото, відеокамерами, мультимедійними проекторами, діаграмами. Дебати і прес-конференції можуть також супроводжуватися яскравими матеріалами. Передбачити створення назв і символічних ознак різних партій, щоб вони виділялися і були впізнаваними іншими учасниками виборів, були візитівками. Серед символічних ознак можуть бути значки, яскраві бейджі, однакові капелюхи, краватки тощо. Це театралізує рольову гру і дає можливість проявити творчу фантазію.

Проведення гри

Відкривається робота виборчої комісії, вивішуються на стенді для загалу анкети та передвиборчі програми кандидатів;

- 1 Проводиться засідання комісії з розподілу обов'язків;
- 2 Друк необхідних документів: бюлетенів, посвідчень кандидатів;
- 3 Розглядаються документи кандидатів і приймається рішення щодо їхнього допуску до виборів;
- 4 Видаються посвідчення кандидатів;
- 5 Звіряється список виборців;
- 6 Відбувається передвиборча агітація (можуть використовуватися всі легальні методи передвиборчої агітації, такі як зустрічі з виборцями, листівки, плакати із символами і програмами партій і кандидатів, які кандидат використовує під час проведення агітаційної кампанії до початку голосування, організуються дебати кандидатів у Президенти і/або прес-конференція з питаннями від виборців).

Довірена особа представляє кандидата, його анкетні дані та досягнення. У форматі дебатів кандидати відповідають на питання один одного на суспільно значимі теми, які визначає ведучий дебатів. У форматі прес-конференції кандидати виступають зі своєю передвиборчою програмою і відповідають на питання виборців.

Під час голосування за столом приміщення виборчої комісії зі списком виборців сидять всі члени виборчої комісії, які роздають бюлетені, пояснюють, як їх заповнювати і який бюлетень визнається недійсним. Вони чітко слідкують, щоб виборець самостійно і таємно заповнив бюлетень, нікому бюлетень не передавав і не фотографував його, запобігають втручання інших осіб (інших виборців, кандидатів у президенти та їхніх довірених осіб, членів ВК) у процес волевиявлення. Відбувається підрахунок голосів на засіданні виборчої комісії, складається протокол з підрахунку голосів за підписами всіх членів комісії.

Розглядаються суддею скарги і акти про порушення виборчого законодавства, задовольняються, частково задовольняються або відхиляються, якщо вони не підтверджуються або неправильно оформлені

і невчасно подані. Якщо порушення серйозні, тобто такі, що вплинули на результат волевиявлення більше ніж 10% виборців, то суд може визнати результати виборів недійсними. Якщо суддя визнає порушення під час підрахунку голосів, то він може присудити повторний підрахунок голосів.

Обговорення результатів гри

На цьому етапі організатор не просто виставляє оцінки гравцям, а спочатку вислуховує їхню думку про хід та результати гри. Ті кандидати і партії, які програли, висувають свої претензії до певних носіїв соціальних ролей. Тому організатор повинен ще перед початком гри нагадати головні критерії оцінки. Це, насамперед, відповідність поведінки гравців функціям соціальної ролі, яку вони виконували, і ті особисті знання і вміння, які сприяли цьому виконанню.

Ознакою правового суспільства є принцип, що «індивіду дозволено все, що не заборонено законом». Тому в межах певних правил демократичного процесу дозволено проявляти свою ініціативу і індивідуальність у формі підготовки та презентації програм, агітаційних матеріалів, однак виконання правил гри оцінюється в першу чергу.

Рольова гра «Агора: Демократична процедура прийняття закону у Верховній Раді України»

Гра розглядається як підсумкове заняття при розгляді таких тем:

- ◆ «Виборчий процес»;
- ◆ «Політична система України: участь громадян»;
- ◆ «Законодавство для молоді».

Як Проект закону, який будуть обговорювати і приймати учні, виступатимуть окремі положення Проекту Закону України «Про загальну середню освіту» і «Концепції розвитку освіти України на період 2015–2020 років», оприлюднені МОН для громадського обговорення. Положення цих документів були скорочені і адаптовані для учнів. За базові положення взято найбільш актуальні і новітні пропозиції, які стосуються реформування середньої освіти. Вибір рольової гри саме з проекту закону «Про загальну середню освіту» продиктований тим, що учні старшої школи вже самі мають досвід навчання в загальноосвітніх навчальних закладах і більш-менш обізнані з проблемами середньої освіти.

Для підготовки і проведення гри бажано передбачити з уроки. На першому уроці вчитель ознайомлює учнів з демократичною процедурою прийняття законів у Верховній Раді України, пояснює правила гри і розподіляє соціальні ролі. На другому і третьому – відбувається сама гра з перервою між другим і третім уроком для підготовки до наступного етапу гри «Агори».

Підготовчий етап гри «Агора»

Написання сценарію

Сценарій слід підготувати на основі Конституції України, Закону України «Про регламент Верховної Ради України», Закону України «Про статус народного депутата України», Закону України «Про комітети Верховної Ради України». Законодавчий процес включає послідовні етапи підготовки законопроектів, їх обговорення на відповідному комітеті, розгляд

на засіданні ВРУ, прийняття, оприлюднення, тобто складається з багатьох послідовних і законодавчо врегульованих процедур.

Вчителю на першому уроці треба звести всі характеристики і процедури законодавчого процесу до кількох його послідовних етапів, щоб узагальнити всі вищенаведені закони і створити сценарій гри. Тому вчителю і учням стане у пригоді коротка інформація з демократичної процедури прийняття законів у ВРУ.

Демократична процедура прийняття закону у Верховній Раді України:

I Внесення (подання) законопроекту до парламенту суб'єктами законодавчої ініціативи

Законодавча ініціатива – це офіційно встановлений порядок внесення законопроекту до парламенту уповноваженими суб'єктами. Розробляти проекти може практично необмежене коло осіб: наукові інститути, експерти, громадські організації, народні депутати, міністри тощо, проте офіційно вносити їх до Верховної Ради України на розгляд можуть лише суб'єкти законодавчої ініціативи.

Суб'єктами законодавчої ініціативи у Верховній Раді України згідно зі ст. 93 Конституції України є:

- 1** Президент України;
- 2** Народні депутати України;
- 3** Кабінет Міністрів України.

Кожен законопроект після його реєстрації не пізніше як у п'ятиденний строк Голова Верховної Ради України або його заступники спрямовують у комітети, а саме:

- 1** В комітет, який визначається головним з підготовки і попереднього розгляду законопроекту. У разі якщо для підготовки, попереднього розгляду, доопрацювання законопроектів Верховна Рада України приймає рішення про утворення тимчасової спеціальної комісії, комісія здійснює функції головного комітету з цих питань (далі – головний комітет);

- 2 В комітет, до предмета відання якого належать питання бюджету, для проведення експертизи щодо його впливу на доходну та/або видаткову частини бюджету і виконання Закону України «Про Державний бюджет України» в поточному бюджетному періоді;
- 3 В комітет, до предмета відання якого належать питання регламенту, для підготовки експертного висновку на відповідність оформлення та реєстрації законопроекту.

II Попередній розгляд і обговорення законопроекту в комітетах парламенту

Головний комітет не пізніше як у тридцятиденний термін попередньо розглядає законопроект, ухвалює висновок щодо доцільності включення його до порядку денного сесії Верховної Ради України. Для попереднього розгляду законопроекту на засідання головного комітету запрошується ініціатор внесення законопроекту чи його представник, а в разі необхідності – представники Уряду, міністерств, об'єднань громадян, а також експерти, фахівці та інші особи.

III Обговорення, прийняття рішень щодо законопроекту на пленарних засіданнях Верховної Ради України, тобто прийняття закону або відхилення законопроекту

Для організатора гри і її учасників варто надати коротку довідку про п. 3 щодо обговорення і прийняття закону (або його відхилення) у ВРУ, що і складає зміст самої рольової гри.

Розгляд законопроектів Верховною Радою України здійснюється за процедурою трьох читань (ст. 102 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України»):

- 1 Перше читання – обговорення основних принципів, положень, критеріїв, структури законопроекту та прийняття його за основу.
- 2 Друге читання – постатейне обговорення і прийняття законопроекту в другому читанні. Законопроект подається на обговорення народним депутатам України у вигляді порівняльної таблиці, що містить:
 - а) текст законопроекту, прийнятого за основу;

- б) внесені пропозиції, поправки, що розміщуються на рівні з певними статтями законопроекту;
 - в) висновок головного комітету щодо внесених пропозицій, поправок;
 - г) остаточну редакцію статей законопроекту, що пропонується головним комітетом для прийняття в другому читанні.
- 3** Трете читання – прийняття законопроекту, що потребує узгодження і доопрацювання. Під час третього читання здійснюється:
- а) обговорення і прийняття рішень щодо поправок, поданих у другому читанні;
 - б) голосування щодо статей, які зазнали змін після другого читання;
 - в) голосування щодо проекту постанови, внесеного головним комітетом, про схвалення плану дій Уряду щодо кадрових, організаційних, матеріально-технічних, фінансових та інших заходів для введення в дію закону після прийняття законопроекту.

Можливі рішення за результатами читань законопроектів

<i>Перше читання</i>
<ul style="list-style-type: none"> – прийняття законопроекту за основу з дорученням головному комітету підготувати його до другого читання; – відхилення законопроекту; – повернення законопроекту суб'єкту права законодавчої ініціативи на доопрацювання або направлення його до головного комітету для підготовки на повторне перше читання з визначенням при цьому основних положень, принципів, критеріїв, яким повинен відповідати доопрацьований законопроект чи його структурні частини; – опублікування законопроекту у визначеному парламентом друкованому ЗМІ для всенародного обговорення, доопрацювання його головним комітетом з урахуванням наслідків обговорення і подання на повторне перше читання.

Друге читання

- прийняття законопроекту в другому читанні та доручення головному комітету підготувати його до третього читання;
- відхилення законопроекту;
- прийняття законопроекту в другому читанні та в цілому і направлення його на підпис Президенту України;
- прийняття законопроекту в другому читанні, за винятком окремих розділів, глав, статей, частин статей, та направлення їх головному комітету на доопрацювання з наступним поданням законопроекту на повторне друге читання;
- повернення законопроекту головному комітету на доопрацювання з наступним поданням на повторне друге читання.

Третє читання

- прийняття закону в цілому і направлення його на підпис Президенту України;
- перенесення голосування щодо законопроекту в цілому у зв'язку з прийняттям рішення про перенесення розгляду законопроекту або до подання Кабінетом Міністрів України проектів актів, прийняття яких передбачено в цьому законопроекті;
- схвалення тексту законопроекту в цілому і винесення його на всеукраїнський референдум;
- відхилення законопроекту.

IV Підписання, офіційне оприлюднення закону та набрання ним чинності

Заключна стадія законодавчого процесу обов'язково включає процесуальні дії Президента України, оскільки саме за його підписом закон оприлюднюється, за умови, що цей закон не ветований ним.

Текст закону, прийнятий Верховною Радою, протягом десяти днів оформлюється головним комітетом, візується головою комітету, керівником юридичного підрозділу та керівником підрозділу з оформлення таких документів і подається на підпис Голові Верховної Ради України (ст. 130 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України»).

Голова Верховної Ради України підписує поданий на підпис закон не раніше двох і не пізніше п'яти днів від дня його подання. Підписаний закон Голова Верховної Ради України невідкладно направляє Президенту України. Президент України протягом 15 днів після отримання закону підписує його, беручи до виконання, та офіційно оприлюднює його або повертає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду. У разі якщо Президент України протягом встановленого строку не повернув закон для повторного розгляду, закон вважається схваленим Президентом України і має бути підписаний та офіційно оприлюднений.

На першому уроці вчитель пояснює правила гри, які за змістом є нормами Регламенту Верховної Ради України.

Проведення рольової гри «Агора» в умовах обмеженого часу потребує скорочення процедури ухвалення/відхилення закону. Тому пропонуємо в ігрову версію законопроекту реформування середньої освіти включити тільки окремі етапи розгляду законопроекту, а в самій процедурі вилучити перше і друге читання. Отже, запропонована ігрова версія моделює ситуацію, коли закон вже прийнятий за основу і розглянутий у першому і другому читаннях. Під час проведення рольової гри буде відтворена процедура третього читання. Також, для економії часу, обговорення поправок до законопроекту відбувається за скороченою процедурою (два – за, два – проти), що прописано в Регламенті ВР України.

В ігровій версії проекту Закону України «Про загальну середню освіту» пропонуються загальні положення і статті (Додаток А). Вчитель може вилучити або додати певні статті, враховуючи рівень попередньої підготовки учнів.

Розподіл ролей. Обрання серед учасників гри таких гравців:

- ◆ Організатор гри (зазвичай вчитель або запрошений експерт): створює сценарій гри, моделюючи його етапи, пояснює хід гри, критерії оцінки, розподіляє ролі між учнями, пояснює їх функції, відкриває пленарне засідання ВРУ, розв'язує конфліктні ситуації, що виникають у законотворчому процесі, нагадуючи гравцям про законні способи їх вирішення;
- ◆ Члени Комітету ВРУ з питань науки і освіти (у кількості 6-ти учасників): розглядають поправки до законопроекту, обговорюють їх, приймають або відхиляють, змінюють формулювання, вносять поправки депутатів в єдину таблицю;
- ◆ Голова Комітету ВРУ з питань науки і освіти: головує на засіданнях комітету, виступає від комітету на пленарних засіданнях ВРУ щодо прийняття або відхилення комітетом поправок і пропозицій до нього, відповідає на питання народних депутатів;
- ◆ Голова Верховної Ради України: веде пленарне засідання, на якому розглядається законопроект, надає слово головам фракцій, народним депутатам та голові головного комітету, голові лічильної комісії, проводить голосування, слідує за виконанням регламенту ВРУ. Цю роль можна віддати організатору гри;
- ◆ Члени Регламентного Комітету ВРУ, які виконують функції і членів лічильної комісії, у кількості не менш ніж з учня. Регламентний Комітет ВРУ формується за принципом пропорційного представництва (по 1 представнику від фракцій і груп): обирають на засіданні голову комітету (комісії), підраховують голоси, сліdkують за виконанням регламенту, приймають рішення про порушення регламенту з боку народних депутатів і дають рекомендації голові ВРУ стосовно засобу покарання порушників регламенту;
- ◆ Міністр освіти і науки України представляє основні положення проекту закону України «Про загальну середню освіту»;
- ◆ Керівник Апарату ВРУ реєструє фракції та мажоритарників, зачитує склад фракцій і список мажоритарників, реєструє і приймає поправки народних депутатів;

- ◆ Депутати Верховної Ради України, які представляють різні фракції і групи, аналізують законопроект, пропонують поправки і пропозиції до нього, виступають з обґрунтуванням своїх поправок, голосують за ухвалення/відхилення поправок і пропозицій у третьому читанні, приймають рішення стосовно прийняття закону в цілому.

Ролі «Голови ВРУ» та «Міністра освіти і науки України» пропонується заздалегідь обрати і затвердити на посаду на попередніх пленарних засіданнях Верховної Ради.

Розподіл учасників на фракції «лібералів», «консерваторів» і групу «мажоритарників»

Пропонується поділити учнів на три рівні групи: фракція «лібералів», фракція «консерваторів» і група «мажоритарників». Прийняття або відхилення поправок і самого закону в цілому буде залежати від підтримки мажоритарників, які не мають чіткої визначеної позиції стосовно статей закону і тому фракціям (їхнім представникам у головному комітеті) важливо переконати саме мажоритарників.

Треба пам'ятати, що роль «ліберала» або «консерватора» може не збігатися з переконаннями учасників гри, але це гра, яка потребує «вживання у роль». Для спрощення процедури і посилення ігрового елемента розподіл на фракції і групу пропонується здійснити шляхом жеребкування з використанням заздалегідь підготовленого ігрового реквізиту (бейджи з назвами фракцій і групи тощо). Бажано, щоб фракції і мажоритарники мали ознаки приналежності до своїх угруповань у формі певних символів, бейджиків або елементів вбрання (краваток, капелюхів, сорочок певного кольору тощо).

Позиції різних фракцій стосовно реформування середньої освіти:

«Ліберали». Назва фракції: «За європейські стандарти освіти»

- 1 Автономія (незалежність) загально-освітніх закладів у питаннях поділу коштів і визначення варіативних дисциплін, їхнього змісту і кількості годин.
- 2 Вільний вибір державних або приватних закладів середньої освіти незалежно від місця проживання.

- 3 Прозорість бюджету школи. Наявність веб-сайту і щорічних фінансових звітів щодо поділу бюджету.
- 4 Учнівське самоврядування – у кожному школі; представники учнівської громади беруть участь у загальних конференціях трудового колективу, наглядових радах тощо.
- 5 Призначення директора на конкурсній основі.
- 6 Перехід на електронні класні журнали і щоденники.
- 7 Основний зміст освіти в основній і старшій школі присвятити європейським цінностям основних прав і свобод індивіда і демократичному громадянству.
- 8 Право на навчання рідною мовою.

«Консерватори». Назва фракції «До демократії через патріотизм»

- 1 Ввести в середніх школах державний стандарт (національну навчальну програму для 12-річної школи) на основі знання української культури, історії, традицій і включити воєнно-патріотичне виховання.
- 2 Розробити типові навчальні плани з воєнно-патріотичного виховання відповідно до ступеню навчання.
- 3 Здійснювати державний контроль за якістю навчання через зовнішнє незалежне оцінювання і моніторинг якості підготовки школярів.
- 4 Державною мовою навчання є українська мова, іншою мовою можуть викладатися дисципліни варіативного циклу в місцях компактного проживання національних меншин.
- 5 Держава повинна забезпечити перепідготовку вчителів з опануванням інтерактивних методик навчання.
- 6 Проводити державну атестацію навчальних програм.
- 7 Забезпечити школярів якісними підручниками і комп'ютерно-комунікаційними технологіями.
- 8 Організувати в середній школі організації пластунів для воєнно-патріотичного виховання.

Проведення рольової гри «Агора»

Обрання голів фракцій: на короткому засіданні члени фракцій і групи обирають голову, який буде представляти позиції фракції і групи на пленарному засіданні стосовно принципів реформування середньої освіти.

- 1** Відкриття Головою ВРУ (організатором гри) пленарного засідання ВРУ нового скликання.
- 2** Обрання Керівника Апарату ВРУ за поданням Голови ВРУ шляхом відкритого поіменного голосування. Керівник Апарату ВРУ приймає заяви фракцій і групи щодо особистого складу і обраних голів.
- 3** Голова апарату оприлюднює склад фракцій, список мажоритарників, а також представляє голів фракцій і групи мажоритарників.
- 4** Розміщення фракцій парламенту в сесійній залі (класі, кабінеті, актовому залі тощо): члени фракцій і мажоритарники розміщуються разом на задалегідь підготовлених Керівником Апарату ВРУ місцях у залі (класі).
- 5** Обрання представників, які будуть виконувати функції лічильної комісії, – одного чи двох учасників, які будуть підраховувати голости та стежити за виконанням Регламенту.
- 6** Представлення законопроекту «Про середню освіту»: Міністр освіти і науки України представляє поданий законопроект, розкриває його структуру, стислий зміст і основні пункти з реформування середньої освіти в Україні, відповідає на питання народних депутатів (пропонується не більше 2 питань від кожної фракції, групи).
- 7** Перерва для вироблення спільної позиції фракцій і мажоритарників щодо поправок до законопроекту. Заповнення таблиці поправок до законопроекту. Заповнені таблиці передаються перед початком наступного етапу гри Голові Комітету з питань освіти і науки (див. Додаток В). Вироблення спільних поправок і заповнення таблиць бажано дати учням як домашнє завдання на наступний урок.
- 8** Виступи голів фракцій і групи мажоритарників (або їхніх представників) стосовно ставлення до запропонованого законопроекту і озвучення поправок до нього від кожної фракції і групи. Якщо

мажоритарники не виробили спільної позиції щодо змісту поправок до закону, надати можливість виступити двом або трьом мажоритарникам зі своїми поправками.

- 9** Відкрите засідання Комітету ВРУ з питань науки і освіти із запрошенням народних депутатів і Міністра освіти і науки України. Члени головного комітету обговорюють поправки, відкидають повторення, редагують ці поправки, голосують за ухвалення/відхилення поправок і приймають рішення більшістю голосів. Увага! Голосують тільки члени комітету. Запрошені беруть участь в обговоренні, але не голосують.
- 10** Члени комітету зводять прийняті поправки в таблицю (Додаток С).
- 11** Голова Комітету ВР виступає з поправками до проекту закону в редакції комітету і обґрунтовує позицію комітету.
- 12** Обговорення народними депутатами поправок за скороченою процедурою (два депутати – «за» і два – «проти»).
- 13** Відкрите поіменне голосування за кожну поправку або нову статтю.
- 14** Голосування за весь законопроект в цілому або відхилення його.

Обговорення результатів гри

На цьому етапі організатор не просто виставляє оцінки гравцям, а спочатку вислуховує їхню думку про хід та результати гри. Тому перше завдання організатора перед початком гри і при обговоренні її результатів – нагадати головні критерії оцінки. Це, насамперед, відповідність поведінки гравців функціям ролі, яку вони виконували, і ті особисті знання і вміння, які сприяли цьому виконанню. При оцінці поведінки гравців враховуються їхня ініціативність і індивідуальність у формі підготовки програм, презентаційних та агітаційних матеріалів, якщо це не заборонено правилами гри, але головним критерієм оцінки залишається відповідність поведінки гравця своїй ролі.

Дебати

Традиційні парламентські дебати корисні, особливо у великих класах, де є менше можливостей залучити всіх учнів до активної участі в дискусії. Дебати передбачають обговорення в парламенті (або на громадських слуханнях у парламенті) конкретного проекту закону або урядової програми, концепції реформування певної галузі. Дебати проходять у формі виступів представників різних політичних сил або громадських організацій, в яких вони пропонують свої зауваження і трактування певного документу, а також критикують своїх опонентів. Після виступу кожного представника передбачаються питання «із залу». Веде дебати, як правило, спікер або віце-спікер парламенту. В такій формі дебатов задіяний весь клас.

Іншою формою дебатів є дебати експертів, коли аудиторія запрошує групу «експертів» відповісти на запитання. Це хороший спосіб надання інформації, заохочування запитів, надання учасникам можливості дослідити різні точки зору. Доцільно застосовувати дебати у поєднанні з рольовою грою, що передбачає розподіл між учнями ролей спікера, груп, що представляють різні політичні сили, представників цих груп, експертів, які наприкінці дебатів оцінюють пропозиції, висунуті представниками.

Дебати для модулів «Законодавство для молоді» і «Молодь в урядових програмах»

Організуємо в класі дебати з обговорення Концепції Державної цільової програми «Молодь України» на 2016–2020 роки. Для цього визначимо серед учнів спікера (який веде засідання парламенту), групу експертів, яка буде оцінювати виступи і в яку може входити вчитель (не більше 3-5 осіб, бажано найбільш обізнаних учнів), а також розділимо клас на три групи за ідеологічними позиціями «лібералів», «соціалістів» і «консерваторів».

Функції вчителя:

- ◆ підтримання правил дебатів і втручання тільки тоді, коли ці правила порушуються;
- ◆ визначення і узгодження з учнями регламенту — часу на виступ і відповіді на питання;
- ◆ контроль за дотриманням регламенту;
- ◆ підготовка карток із завданнями.

Вчитель дає всім групам картки з переліком тих позицій стосовно прав молоді, за якими вони повинні висловитися. Картка може виглядати так:

Політична позиція	
Право на працю	
Право на освіту	
Право на соціальне забезпечення	
Право на свободу слова, вільний доступ до інформації і свою ідентичність (своє «обличчя»)	
Право на вибір мови навчання	

Викладач може творчо підійти до цього переліку, змінити його, додати зовсім неочікувані для вчителів права, наприклад, право на користування мобільними телефонами під час контрольних робіт, або право відмовитися від шкільної форми.

Групи повинні зібратися і вписати в картки у правій половині свої позиції щодо того, яким чином держава повинна забезпечувати ці права. Вчитель не може контролювати заповнення учнями карток, підказувати і виправляти написане ними, якими б не здавалися йому ці відповіді недоречними і, навіть, безглуздими. Ці картки можуть виглядати так:

«ЛІБЕРАЛИ»

Право на працю

Держава повинна забезпечувати молоді робочі місця, а не надавати випускникам середньо-технічних і вищих навчальних закладів робочі місця шляхом обов'язкового розподілу спеціалістів. Держава може тільки створити фонд для надання кредитів за пільговими відсотками для відкриття молодими спеціалістами свого малого і середнього бізнесу. Ми пропонуємо знизити вік, коли молода людина одержує право на працю за повним робочим днем, з 18 до 16 років.

Право на освіту

Держава забезпечує повністю тільки обов'язкову початкову освіту і частково середню освіту. Після закінчення початкової освіти батьки і дитина мають право вибору державної або приватної середньої школи. Вища освіта має бути повністю платною, а університети мати автономію від держави, самі розпоряджатися коштами, вільно визначати зміст і дисципліни навчання.

Право на соціальне забезпечення

Соціальна допомога надається тільки молодим особам з обмеженими можливостями, сиротам. Для інших категорій працездатних отримання житла може спрощуватися через надання кредитів на купівлю квартири або на будівництво дому.

Право на свободу слова, вільний доступ до інформації і свою ідентичність (своє «обличчя»)

Ліберали виступають за свободу слова для дітей і підлітків, якщо їхні висловлювання не порушують честь і гідність інших. Ми – за вільний доступ молоді до інформації, починаючи з 16 років, і проти порушення дорослими таємниці особистого електронного листування і особистих блогів і сайтів. Ми також виступаємо за толерантність щодо людей з іншою гендерною орієнтацією.

Право на вибір мови навчання

Держава повинна забезпечити вибір мови навчання, якщо ця вимога є ініціативою групи людей, за правилом, етнічних, національних і релігійних меншин. Наприклад, так зроблено в Квебеку (Канада).

«СОЦІАЛІСТИ»

Право на працю

Держава повинна забезпечити робочі місця для випускників середньо-технічних і вищих навчальних закладів шляхом надання робочих місць. Впродовж трьох років спеціаліст повинен відпрацювати витрати держави на його підготовку, тим більше, що на місцях у нас не вистачає спеціалістів – вчителів, медиків, інженерів тощо. Випускникам шкіл держава повинна надати можливість безкоштовної освіти в училищах і забезпечити працевлаштування за спеціальністю. Для цього треба відновлювати заводи і фабрики, які знищила сьогоднішня влада.

Право на освіту

Держава повинна забезпечити безкоштовну шкільну освіту повністю, а також безкоштовне навчання в училищах і технікумах. Вища освіта повинна теж мати монополію державних ВНЗ. Приватні, платні послуги в державних школах і університетах України – це ганьба. Нехай багаті вступають до приватних ВНЗ, а для всіх інших треба надати можливість вчитися у державних вишах.

Право на соціальне забезпечення

Держава повинна забезпечити безкоштовним житлом молодих спеціалістів, принаймні на час їхнього відпрацювання. Держава також забезпечує право на житло дітям-інвалідам, сиротам, випускникам шкіл-інтернатів та інші соціальні виплати. Сьогодні ми маємо велику кількість безпритульних дітей, які побираються і потерпають від насильства. Але сучасна влада байдужа до цієї проблеми!

Право на свободу слова, вільний доступ до інформації і свою ідентичність (своє «обличчя»)

Не можна допускати дітей у віці 16 років до всієї інформації, бо вони знаходять (або їх знаходять) порносайти, секти, що штовхають наших дітей на самогубство. Треба створити етичну комісію для відслідковування і заборони на телебаченні фільмів, які розбещують наших дітей. Ми – за визнання терпимості до інших рас, націй, етносів і релігій, але ми – проти нав'язування нашій молоді т. зв. «гендерної рівності» у вигляді пропаганди гейпарадів і людей з нетрадиційними сексуальними орієнтаціями.

Право на вибір мови навчання

Ми завжди виступали і будемо виступати за російську мову як другу державну мову в Україні. Тому люди, які проживають на Сході, Півдні, Півночі чи Центрі України, мають право навчати своїх дітей у російськомовних школах. До чого вже дійшли наші діячі від влади, що вони насаджують навчання англійською, німецькою, іншими мовами, а російську мову і літературу російськомовні діти вивчають як «зарубіжну». Ганьба!

«КОНСЕРВАТОРИ»

Право на працю

Ми виступаємо за забезпечення державними місцями випускників шкіл і спеціалістів, причому перевагу треба відавати українцям. Ми проти того, щоб наші державні підприємства і земля належали іноземцям і іноземному капіталу. Ми – за сильну українську економіку і проти продажу української землі. Тоді українській молоді буде де працювати, а не виїжджати за кордон і розбудовувати економіку інших країн і, навіть, країни-агресора.

Право на освіту

Ми – за патріотичне виховання в школі в душі любові до Батьківщини і всього українського: українських товарів, послуг, музики і мистецтва. Обов'язковими предметами в школі повинні стати не абстрактні дисципліни на кшталт «Правознавство» або «Людина і світ», а «Українське правознавство» і «Україна і світ». Треба також ввести в школах воєнно-патріотичну підготовку на основі козацьких традицій боротьби. Наші виші не повинні запозичувати західні предмети, а формувати свої на ґрунті українських християнських традицій.

Право на соціальне забезпечення

Ми виступаємо за державне будівництво житла для молоді, соціальну допомогу дітям-інвалідам і сиротам. Категорично заперечуємо усиновлення українських дітей іноземцями. Держава повинна створити дитячі будинки сімейного типу і віддавати сиріт тільки в українські сім'ї.

Право на свободу слова, вільний доступ до інформації і свою ідентичність (своє «обличчя»)

Наша нація є християнською за своїми цінностями. Як можна в засобах масової інформації демонструвати фільми і передачі, які насаджують нашим дітям захоплення всім іноземним, насильство, розбещеність, сексуальну свободу?! Це неприпустимо. Ми ніколи не визнаємо нетрадиційної орієнтації, всіх цих геїв і трансвеститів, бо це суперечить християнським цінностям. Ми також виступаємо за повну заборону російських каналів і російської кіно- і телепродукції в Україні, які сіють ворожнечу і показують українця як недоумка. Слава Україні!

Право на вибір мови навчання

Державною мовою є українська і навчання в школі повинно здійснюватися виключно державною мовою. Всі інші мови — за вибором. Жодної російської мови і літератури не повинно бути в навчальних планах. Вони прирівнюються до іноземних мов. А тим, хто хоче ввести іншу мову навчання, нагадуємо, як гнобили українську мову і культуру в Царській Росії і СРСР. Тому нам треба відроджувати свою мову і культуру і заборонити в публічних місцях, особливо державним чиновникам, спілкуватися іншою мовою, особливо це стосується мови держави-агресора.

Потім групи обирають свого представника, який і виступає від імені групи. Після виступу кожного представника задаються питання членами інших груп. У кінці виступів група експертів дає свою оцінку висунутим пропозиціям, обґрунтовує можливість або неможливість їхньої реалізації в реальному житті.

В інтерактивному навчанні активно користуйтеся візуальними зображеннями, яскравими фотографіями, малюнками, стікерами, просто виділяйте різними кольоровими символами команди, картки. Можна використовувати фрагменти фільмів для проблемної ситуації. Це сприяє кращому засвоєнню матеріалу і підсилює ігровий момент інтерактивного навчання.

Для всіх модулів розроблена рольова гра «АГОРА», яка буде представлена в окремих методичних рекомендаціях.

Література та інформаційні ресурси

Для учнів

Підручники

- 1 Правознавство: практик. курс: 9 кл.: підручник / О. І. Пометун, Т. О. Ремех. — К.: Літера ЛТД, 2011. — 191, [1] с.
- 2 Наровлянський О. Д. Правознавство. 10 клас: підручник для загальноосвітніх навчальних закладів: рівень стандарту, академічний рівень. — Київ: Грамота, 2010. — 231 с.
- 3 Людина і світ: підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закладів: рівень стандарту, академ. рівень, проф. рівень / Т. В. Бакка, Л. В. Марголіна, Т. В. Мелещенко. — К.: Освіта, 2013. — 239 с.

Документи

- 1 Закон України від 05.03.1999 р. № 474-XIV «Про вибори Президента України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/474-14>
- 2 Конституція України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
- 3 Конвенція про права дитини [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021
- 4 Закон України від 13.05.1999 р. № 651-XIV «Про загальну середню освіту» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/651-14>
- 5 Закон України від 01.12.1998 р. № 281-XIV «Про молодіжні та дитячі громадські організації» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/281-14>
- 6 Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI «Про громадські об'єднання» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>

- 7 Концепція Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 рр. Схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.09.2015 р. № 1018-р [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1018-2015-p>
- 8 Хартія фундаментальних прав Європейського Союзу // Charter of Fundamental Rights of the European Union [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT>
- 9 Концепція «Нова українська школа» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://mon.gov.ua/Новини%202016/08/21/2016-08-17-3-.pdf>

Для вчителів

Методичні посібники

- 1 «Компас». Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.coe.int/uk/web/compass>
- 2 Бакка Т. В., Ладиченко Т. В., Марголіна Л. В. Шкільний курс «громадянська освіта: основи демократії». — К.: Основи, 2009.

Додаткові документи і закони з прав людини

- 1 Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042
- 2 Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043
- 3 Закон України «Про місцеві вибори»: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043

Інтернет-ресурси з громадянської освіти

«Громадянська освіта» на порталі PROMETHEUS

Цикл дистанційних курсів, які дозволяють дізнатися про різні аспекти громадянської освіти та пройти навчання — <http://prometheus.org.ua/civileducation/>

- ◆ «Економіка для всіх»
- ◆ «Урбаністика: сучасне місто»
- ◆ «Боротьба з корупцією»
- ◆ «Жінки та чоловіки: гендер для всіх»
- ◆ «Соціологія та соціальні дослідження: що, як, навіщо?»
- ◆ «Основи державної політики»
- ◆ «Основи лобіювання»

Проект M18: «Ми можемо більше»

Проект моделювання участі молоді у виборах, який здійснюється в Україні з 2014 року — <https://m18.org.ua>

Додаток А

Запропонований проект закону України «Про загальну середню освіту»

Загальні положення

Метою повної загальної середньої освіти є різнобічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві і цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності.

Реалізація цієї мети забезпечує формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для її успішної життєдіяльності: здатність спілкуватися державною мовою та однією з іноземних мов, математична грамотність і обізнаність у галузі природничих наук, техніки і технологій, готовність використовувати інформаційно-комунікаційні технології у своїй діяльності, уміння вчитися впродовж життя, здатність до соціальної комунікації й активності, життя в громадянському суспільстві, володіння навичками підприємницької діяльності, загальнокультурна й екологічна грамотність та готовність до здорового способу життя та інші компетентності, передбачені стандартами освіти.

В Україні створюються рівні умови доступу до освіти. Ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти. Право на освіту гарантується незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності, громадянства, національності, політичних, релігійних чи інших переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального і майнового стану, наявності судимості, а також інших обставин та ознак. Повна загальна середня освіта в Україні є обов'язковою і здобувається в закладах освіти, а також в інших видах і формах, визначених законодавством.

Стаття 1. Узгодити з типовими європейськими нормами загальну тривалість навчання в школі (12 років) і тривалість навчального року. Повна загальна середня освіта має три рівні освіти: початкова освіта тривалістю чотири роки, яка здобувається в початковій школі (1-4 класи у закладі освіти I ступеня); базова середня освіта тривалістю п'ять років, яка здобувається в гімназії (5-9 класи у закладі освіти II ступеня); профільна

середня освіта тривалістю три роки, яка здобувається в ліцеї (10-12 класи у закладі освіти III ступеня) або закладах професійної освіти.

Стаття 2. Перехід з одного рівня освіти на інший має здійснюватися лише з застосуванням зовнішнього незалежного оцінювання. Результати ЗНО при переході з I на II ступінь освіти враховуються лише для моніторингу якості, з II на III ступінь – для диференціації дальшої освітньої траєкторії: професійна школа (забезпечення виходу особи на ринок праці), професійний ліцей (здобуття професійної освіти), академічний ліцей, гімназія та нові типи закладів освіти. Гарантувати можливість доступу до вищої освіти для осіб, які отримали професійну освіту.

Стаття 3. Передбачити з 2017 року повний перехід старшої школи на профільну підготовку, а також створення навчальних закладів III ступеня нових типів. Поступово виокремити III ступінь і заснувати окремі навчальні заклади, за винятком мистецьких, спортивних та кількох інших.

Стаття 4. Розробити і запровадити протягом 2015–2017 років національний curriculum для 12-річної школи.

Стаття 5. Запровадити єдині стандарти/індикатори знань, умінь і навичок у галузі ІКТ (інформаційно-комунікаційних технологій) для учнів і викладачів.

Стаття 6. Відновити у 2015–2020 роках лабораторну й практичну частину природничої підготовки (фізика, хімія, біологія, географія) у загальноосвітніх навчальних закладах, передбачити укомплектування шкіл лабораторними комплексами та витратними матеріалами.

Стаття 7. Обговорити і затвердити концепцію викладання суспільних і гуманітарних дисциплін (2016 рік) з метою створити єдину комплексну загальнодержавну програму громадянського виховання та системи ціннісного орієнтування на рівні дошкілля та середньої школи.

Стаття 8. Держава гарантує академічну, організаційну, кадрову та фінансову автономію закладів освіти. Обсяг автономії закладів освіти визначається спеціальними законами.

Стаття 9. Мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова. Особам, які належать до національних меншин, забезпечується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних закладах освіти.

Додаток В

Таблиця поправок до законопроекту від народних депутатів.

Чинна редакція	Поправки «лібералів»	Поправки «консерваторів»
<p>Розділ 1. Загальні положення.</p>	<p>Додати: Вважати підвищення рівня середньої освіти національною ідеєю України і визначити терміни її реалізації.</p>	<p>Додати: Ввести воєнно-патріотичну підготовку у всіх загально-освітніх закладах.</p>
<p>Стаття 9. Мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова. Особам, які належать до національних меншин, забезпечується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних закладах освіти.</p>	<p>Додати: Учень має право обирати мову навчання, що передбачає створення навчальних закладів з навчанням рідною мовою у регіонах компактного проживання національних меншин.</p>	<p>Викласти статтю у такій редакції: Мовою освітнього процесу має бути тільки державна мова. Забезпечити навчання мовами національних меншин тільки при викладанні вибіркових і факультативних дисциплін.</p>

Чинна редакція	Поправки «лібералів»	Поправки «консерваторів»
<p>Стаття 1. Узгодити з типовими європейськими нормами загальну тривалість навчання в школі (12 років) і тривалість навчального року. Повна загальна середня освіта має три рівні освіти: початкова освіта тривалістю чотири роки, яка здобувається в початковій школі (1-4 класи у закладі освіти I ступеня); базова середня освіта тривалістю п'ять років, яка здобувається в гімназії (5-9 класи у закладі освіти II ступеня); профільна середня освіта тривалістю три роки, яка здобувається в ліцеї (10-12 класи у закладі освіти III ступеня) або закладах професійної освіти.</p>	<p>Додати до статті після слів «і тривалість навчального року»: Узгодити з типовими європейськими нормами також наповнюваність класів, навантаження і заробітну плату вчителів.</p>	<p>Додати: Перехід на 12-річне навчання провести поступово при умові наявності кадрового, методичного і матеріально-технічного забезпечення.</p>

Чинна редакція	Поправки «лібералів»	Поправки «консерваторів»
<p>Стаття 2. Перехід з одного рівня освіти на інший має здійснюватися лише з застосуванням зовнішнього незалежного оцінювання. Результати ЗНО при переході з I на II ступінь освіти враховуються лише для моніторингу якості, з II на III ступінь – для диференціації дальшої освітньої траєкторії: професійна школа (забезпечення виходу особи на ринок праці), професійний ліцей (здобуття професійної освіти), академічний ліцей, гімназія та нові типи закладів освіти. Гарантувати можливість доступу до вищої освіти для осіб, які отримали професійну освіту.</p>	<p>Додати: При переході з другого на третій ступінь навчання враховувати особисті якості та бажання ученика, його участь у громадській діяльності та участь у шкільних олімпіадах різного рівня.</p>	<p>Додати після слів «академічний ліцей, гімназія та нові типи»: Гарантувати рівний доступ випускників середньої школи до вступу в профільні навчальні заклади за рахунок незалежного зовнішнього оцінювання.</p>

Чинна редакція	Поправки «лібералів»	Поправки «консерваторів»
<p>Стаття 3. Передбачити повний перехід старшої школи на профільну підготовку, для чого створити спеціалізовані навчальні заклади III типу з поглибленим вивченням академічних дисциплін (із соціально-гуманітарних, економічних і природничих наук) і професійні заклади, в яких учні отримують загальну середню освіту і професію.</p>	<p>Додати: Відкривати профільні школи професійного спрямовування виходячи з потреб ринку праці.</p>	<p>Додати: Забезпечити профільне навчання в сільській місцевості на основі створення навчальних комплексів профільного навчання в кожному районному місті.</p>
<p>Стаття 4. Розробити і запровадити протягом 2015–2017 років національний сиггісіум (єдиний навчальний план) для 12-річної школи.</p>	<p>Викласти в такій редакції: Розробити протягом 2015–2017 років національний сиггісіум для 12-річної школи і після обговорення освітньою громадськістю запровадити його пілотний проект.</p>	<p>Додати: Національний сиггісіум розробити з урахуванням обов'язковості середньої освіти і вивчення державної мови.</p>

Чинна редакція	Поправки «лібералів»	Поправки «консерваторів»
<p>Стаття 5. Запровадити єдині стандарти/індикатори знань, умінь і навичок у галузі ІКТ (інформаційно-комунікаційних технологій) для учнів і викладачів. Провести атестацію викладачів і учнів на комп'ютерну грамотність.</p>	<p>Додати: Ввести електронні щоденники і журнали.</p>	<p>Додати: За умови матеріально-технічного та методичного забезпечення і закладів» Впровадити у школах курси комп'ютерної грамотності (за необхідністю).</p>
<p>Стаття 6. Відновити у 2015–2020 роках лабораторну практичну частину природничої підготовки (фізика, хімія, біологія, географія) у загальноосвітніх навчальних закладах, передбачити укомплектування шкіл новітніми лабораторними комплексами та витратними матеріалами.</p>	<p>Додати: У навчальних закладах нового типу, які створені на базі ВНЗ, проводити лабораторні практикуми та факультативні заняття з природничих предметів спільно зі студентами під керівництвом викладачів вузів (де це є доцільним).</p>	<p>Викласти у редакції: «Забезпечити у 2015–2020 роках лабораторну й практичну частину природничої підготовки (фізика, хімія, біологія, географія) у загальноосвітніх навчальних закладах, обладнати їх новітніми лабораторними комплексами та забезпечити витратними матеріалами».</p>

Чинна редакція	Поправки «лібералів»	Поправки «консерваторів»
<p>Стаття 7. Обговорити і затвердити концепцію викладання суспільних і гуманітарних дисциплін (2016 рік) з метою створити єдину комплексну загальнодержавну програму громадянського виховання та системи ціннісного орієнтування на рівні дошкілля та середньої школи.</p>	<p>Додати: Розробити концепцію громадянської освіти в школі. Вести в основній школі базовий курс з громадянської освіти. Розробити положення про учнівське самоврядування та реалізувати його в кожній школі з метою громадянського виховання.</p>	<p>Додати: Громадянське виховання – це, насамперед, формування патріотизму на основі знання історії, культури і національних традицій України.</p>
<p>Стаття 8. Держава гарантує академічну, організаційну, кадрову та фінансову автономію закладів освіти, тобто: надати можливості закладу освіти скласти свої навчальні плани і список дисциплін, призначати директора школи на конкурсній основі і розпоряджатися законно наданими коштами.</p>	<p>Додати: Надати загально-освітнім закладам право на оплату викладачів відповідно до рейтингу школярів.</p>	<p>Додати: Держава забезпечує перепідготовку вчителів.</p>

Додаток С

Таблиця з поправками в редакції Комітету науки і освіти ВРУ.

Чинна редакція розділу або статті	Стаття в редакції комітету
<p>Розділ 1. Загальні положення.</p>	<p>Залишити в редакції «лібералів». Додати: Вважати підвищення рівня середньої освіти національною ідеєю України і визначити терміни її реалізації.</p>
<p>Стаття 1. Узгодити з типовими європейськими нормами загальну тривалість навчання в школі (12 років) і тривалість навчального року. Повна загальна середня освіта має три рівні освіти: початкова освіта тривалістю чотири роки, яка здобувається в початковій школі (1-4 класи у закладі освіти I ступеня); базова середня освіта тривалістю п'ять років, яка здобувається в гімназії (5-9 класи у закладі освіти II ступеня); профільна середня освіта тривалістю три роки, яка здобувається в ліцеї (10-12 класи у закладі освіти III ступеня) або закладах професійної освіти.</p>	<p>Додати до статті після слів «і тривалість навчального року»: Узгодити з типовими європейськими нормами також наповнюваність класів, навантаження і заробітну плату вчителів. Сприяти працевлаштуванню випускників професійної освіти.</p>

Чинна редакція розділу або статті	Стаття в редакції комітету
<p>Стаття 2. Перехід з одного рівня освіти на інший має здійснюватися лише з застосуванням зовнішнього незалежного оцінювання. Результати ЗНО при переході з I на II ступінь освіти враховуються лише для моніторингу якості, з II на III ступінь – для диференціації дальшої освітньої траєкторії: професійна школа (забезпечення виходу особи на ринок праці), професійний ліцей (здобуття професійної освіти), академічний ліцей, гімназія та нові типи закладів освіти. Гарантувати можливість доступу до вищої освіти для осіб, які отримали професійну освіту.</p>	<p>Залишити в редакції «консерваторів»: Додати після слів «академічний ліцей, гімназія та нові типи»: Гарантувати рівний доступ випускників середньої школи до вступу в профільні навчальні заклади за рахунок незалежного зовнішнього оцінювання.</p>
<p>Стаття 3. Передбачити повний перехід старшої школи на профільну підготовку, для чого створити спеціалізовані навчальні заклади III типу з поглибленим вивченням академічних дисциплін (із соціально-гуманітарних, економічних і природничих наук) і професійні заклади, в яких учні отримують загальну середню освіту і професію.</p>	<p>Додати: Відкривати профільні школи виходячи з потреб ринку праці.</p>

Чинна редакція розділу або статті	Стаття в редакції комітету
<p>Стаття 4. Розробити і запровадити протягом 2015–2017 років національний <i>sugisulim</i> для 12-річної школи.</p>	<p>Викласти в такій редакції: Розробити протягом 2015–2017 років національний <i>sugisulim</i> для 12-річної школи, винести на обговорення освітньою громадськістю і запровадити його пілотний проект.</p>
<p>Стаття 5. Запровадити єдині стандарти/індикатори знань, умінь і навичок у галузі ІКТ (інформаційно-комунікаційних технологій) для учнів і викладачів. Провести атестацію викладачів і учнів на комп'ютерну грамотність.</p>	<p>Викласти в такій редакції: Запровадити єдині стандарти/індикатори знань, умінь і навичок у галузі ІКТ за умов забезпечення шкіль інформативними технологіями.</p>
<p>Стаття 6. Відновити у 2015–2020 роках лабораторну й практичну частину природничої підготовки (фізика, хімія, біологія, географія) у загальноосвітніх навчальних закладах, передбачити укомплектування шкіл новітніми лабораторними комплексами та витратними матеріалами.</p>	<p>Викласти у редакції консерваторів: Забезпечити у 2015–2020 роках лабораторну й практичну частину природничої підготовки (фізика, хімія, біологія, географія) у загальноосвітніх навчальних закладах, обладнати їх новітніми лабораторними комплексами та забезпечити витратними матеріалами.</p>

Чинна редакція розділу або статті	Стаття в редакції комітету
<p>Стаття 7. Обговорити і затвердити концепцію викладання суспільних і гуманітарних дисциплін (2016 рік) з метою створити єдину комплексну загальнодержавну програму громадянського виховання та системи ціннісного орієнтування на рівні дошкільця та середньої школи.</p>	<p>Викласти в такій редакції: Ввести в основній школі базовий курс з громадянської освіти. Розробити положення про учнівське самоврядування та реалізувати його в кожній школі з метою громадянського виховання. Виховувати громадянськість з початкової школи через любов до України, її культури, історії і традицій</p>
<p>Стаття 8. Держава гарантує академічну, організаційну, кадрову та фінансову автономію закладів освіти тобто: надати можливості закладу освіти складати свої навчальні плани і список дисциплін, призначати директора школи на конкурсній основі і розпоряджатися законно наданими коштами.</p>	<p>Викласти в такій редакції: Надати фінансову автономію загальноосвітнім закладам. Дозволити школам самостійно формувати варіативну частину навчального плану</p>
<p>Стаття 9. Мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова. Особам, які належать до національних меншин, забезпечується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних закладах освіти.</p>	<p>Додати: Право навчання рідною мовою забезпечується в регіонах із компактним проживання національних меншин.</p>

**Громадська організація
«Лабораторія законодавчих ініціатив»**

Київ, 04071, вул. Нижній Вал, 15, офіс 303

Офіційна сторінка: www.parlament.org.ua

E-mail: info@laboratory.kiev.ua

(+38 044) 531 37 68

Формат 86×1221/16.

Папір офсетний. Друк офсетний.

Наклад ????????? прим.

Зам. № ???????????.

НАДРУКОВАНО

ФОП Кашталян Н. І.

Київ, вул. Тарасівська, 2

Видавництво ТОВ «Вістка»

Свідоцтво Держкомтелерадіомовлення України

ДК №2280 від 05.09.2005 р.

01042, Київ, пров. Новопечерський, 5

(+38 044) 583 50 94